כ״ה, שנה שתים־עשרה, הומעננע תשרי־מרחשון תרצ״ו, מחברת א—ב.

אוֹצַר־הַחַיִּים

כי חיים הם למצאיהם
(משלי ד׳. כ״ב)

ירחון לתורה, לספרות ולדברי ימי ישראל.

עם הוספה:

בְּנֹתֵי־בַסְפָרִים

דו־חדשי לביבליוגרפיה ולמחקרים בספרים וסופרים.

ערוך בידי

הרב חיים יהודה עהרענרייך

תנאי־החתימה לשנה שני דולרים

*

כתובת המערכת וההנהלה:

Rabbiner Ch. L. EHRENREICH. Humenné (Cechoslowakia.(

התוכן:

התוכן ל״בנותי בספרים״ כתוב על השער שם.

Buchdruckerei SAMUEL KLEIN Berehovo, (Beregsas) Cechoslowakia.

רשימת הספרים שנמצאו למכירה
במערכת „אוצר־החיים"
בהנחה מיוחדת לחתומינו וקוראנו

אוצר הספרים 11 ספרים (תרפ"ה-תרצ"ה) — 8 הולל'.

ספר הפרדס לרש"י עם פי' י"ג מדות לרס"ג — 2 הוללר.

ספר אבודרהם השלם ח"א — 1 הוללר.

תשובות הגאונים הוצ' מארמורשטיין -- 1 הוללר.

ספר מנהגים לרבי אברהם קלויזנער — 1 הוללר.

הפ"ן ה' לבעל אור החיים הקדוש — 1 הוללר.

שיטה מקובצת למסכת ביצה — 50 סנט.

כתבי רבי עזריקם ספרא, הנותן אמרי שפר — 1 הוללר.

מנחת קנאות לר"ה. חיות — 50 סנט.

בית אב מחקרים בתלמוד להרב ח"י עהרענרייך -- 1 הוללר.

כל הספרים האלה הם מכורכים — דמי המשלוה על המערכת

הקונה כל הספרים הנזכרים יחד יקבל הנחה של; 25 %

בהזמנות לפנות אל:

Rabbi Ch. L. EHRENREICH

Humenne (C.S.R.)

שמואל קרויס

חופת חתנים.

הגדרות רבות נאמרו במושג סתם »תופה« שלנו שהוא »חופת חתנים«. 1) וכל הגדרות עוד לא הניחו דעתם של חכמים דורשי קדמוניות. הרמב"ם (הל' אישות פ"י הל' א') בצחות לשונו וזך שכלו כתב »וייחוד זה הוא הנקרא כניסה לחופה והוא הנקרא נישואין בכל מקום«, וחוזר עליו מרן המחבר בשו"ע, אה"ע סי' נ"ה סעיף א' כמעט מלה במלה (והוא עפ"י הטור אה"ע סי' ס"א, אשר בצדק ציין בית יוסף שם על הרמב"ם), אבל הרמ"א »מגיה« בהמחבר שם וכתב שלשה פעמים י"א (ע"ש) בעניו מהות התופה, ולבסוף כתב וז"ל: »והמנהג פשוט עכשו לקרות תופה מקום שמכניסין שם יריעה פרוסה על גב כלונסות ומכניסים תתתיה התתן והכלה ברבים« וכו', וכן »הגיה« הרמ"א ג"כ בריש סי' ס"א אשר שם לשון המחבר »כיון שהכנים האיש ארוסתו לתופה אע"פ שלא נבעלה הרי היא כאשתו לכל דבר«, והרמ"א הראה על מה שכתב לעיל ריש סי' נ"ד מהו נקרא תופה, ובכן חילוק גדול יש לנו כאן במהות התופה, והייתי אומר, הרמב"ם וסיעתו מצד זה והרמ"א והקודמים לו מצד אחר בני שני עולמות נינהו משונים זה מזה, והאחד הוא כת הספרדים והשני כת האשכנזים, 2) וברור לכל יודע פשר דבר שרק לחופתם של הכת הראשון יש שרש ועמדה בדברי התלמוד, בעוד שלתופתם של האשכנזים יש לה בחינה אחרת התלויה במחשבות שונות, וטיבה הוא טיב של התפתחות מאותרת. עכ"פ לדברי הרמ"א מושג »יחוד« אינו חל בתופה, כי אחרי שמכניסים שמה התתן והכלה ברבים — מה יחוד שייך כאן? ומהו היחוד לפי שטה זו באמת, לא הוברר לי, כי בהמשך »הגדרותיו« אומר הרמ"א »ואח"כ מוליכים אותם ואוכלים ביחד במקום צנוע«, כאלו זהו לו היחוד, ומקודם בריש הסי' כתב בהגהה שכל זמן שהכלה בבית אביה אסורים הם אפילו ביחוד, ונראה ש»יחוד« זה פשוטו כמשמעו ואינו שייך לנימוסי הנישואין כלל. וראיתי להעיר, כי מה שמביא הרמ"ה (שם) ועיין גם בפחד יצחק בשם י"א שתופה היא שפורסין סודר על ראשם בשעת הברכה, וציין עליו: הב"י הביאו — דעה זו היא בנראה עיקרו בכלבו (הל' אישות, והוא סי' ע"ה) 3). ומחברו של כלבו לא נודע

---

1) סוטה מ"ט ב' בברייתא: חופת חתנים; ירוש' שם פ"ט דף כ"ד ע"ג חופות חי (כרכוי); והוא המוסך במלואו ואינו תלוי בלשון.

2) על שבאמת מחלוקת ספרדים ואשכנזים באמצע, אות הוא לי מה שכתב שד"ל באוצר טוב 1878 עמ' 17: חכמי ספרד כתבו אגרת לחכמי אשכנז וצרפת, לשאול את פיהם על נוסח ז' ברכות, והם השיבים, וחכמי ספרד חזרו וכתבו להם שאינם מקבלים דבריהם, והאגרות כתובות בשבלי הלקט כ"י ע"ג, אלא שיש טעות בספרד וצרפת, ואני תקנתי מסברה. — גם בס' מקורי מנהגים לאברהם לעווינזאהן עמוד 101 נזכר "אשכנזי" להמנהג שהחתן פורס טלית וכו'.

3) בס' מקורי מנהגים שם, וכן הביאו הרב אברהם אליעזר הירשאוויץ בס' אוצר כל מנהגי ישרון (לבוב תר"ן) עמ' 31.

אל נכון, ובכל אופן אינו ספרדי אלא אל האשכנזים יחשב, כי צרפתי היה. (את חלוק דעות זה מזכיר גם רמב"ן בספרו »ריטואלגעזעטצע« א׳ ג׳ געזאממעלטע שריפטען ע׳ קע"ו).

בבאני לחקור על החופה העתיקה, דהיינו מה המכון במלה זו בזמן המשנה ואולי גם בזמן הגמרא, נביא עדיותינו מדברי חכמי התלמוד וחכמי המדרש לבדם, כמשפט, והוא לנו הנחה קדומה שאין לזוז ממנה. אח"כ נשים לבנו גם אל חדר המלה, כי גם הוא יורה לנו על אמתת מסקנתנו. על מה שכבר הסכימו עליו החוקרים נרמוז רק בקצרה 1); כן ההכרה, שהחופה נעשית הדך בנין, ובאו בה מלות הפעולה עשהו קשר (בארמית קטר) כמו באהל (המקומות עיין בתלמ׳ ארכיול׳ שלי ב׳ 462 ואצל ביכלער עמ׳ 85), וביחוד הכנסה גרידא שנאמר בה הרבה פעמים מורה שהיא »חדר או בנין רחב אשר יכיל בקרבו מספר הגון של נכנסים« (ביכלער שם 91). ולא זאת, אלא גם בנויה היתה להתפארת (לוקסוסגעביידע, הוא במ"ע החדשי מ"ט 19). על שנמצא אצלי (תלמ׳ ארכיול׳ 42) בהגדרתה גם Baldachin ואצל אחרים Bett דהיינו מטה ששוכבים עליה — זה פירושו: בשביל שמצאנו גם »כילת חתנים« במקום חופה, וזה אינם רק כלי הוא מצרכי הבית, דהיינו מטת שכיבה שפרוסים עליה סדינים ווילאות, ולא התופה עצמה, שהיא כאמרנו, בית שלם וחל בו לשון הכנס, ונעשית המלה הזאת כל כך תמידה ורגילה בפיהם, עד שמשתמשים בה לבדה בלי השלים אותה במלת חופה, ועל זה יש ראיות הרבה (ביכלער שם 91. 95). וצריך להתחשב אמנם לא לבד עם מלת הפעולה הכנס, אלא גם בשם כניסה הנבנה ממנה, כלשון המשנה (יבמות ג׳ י׳, וכן בתוס׳ יבמות ה׳ ט׳) »שנים שקדשו שתי נשים ובשעת כניסתן לחופה החליפו את של זה לזה« וכו׳, והוא כמובן רק דוגמא, ויש עוד לשונות כאלה. מן המשנה המובאה יוצא, דרך אגב, שבמנהג או חוק קבוע אנו עומדים, כלומר מעשה של שני אנשים באותו זמן ובאותו מקום שוה, זה כונס וזה כונס, ולא שמעשה זה תלוי ברצונו או בעובדה שיש לו בית או אין לו בית, אלא מעשה הכניסה זהו נקרא נישואין וזהו נקרא חופה, כלשונו של הרמב"ם שהבאנו.

את ערך מלת כנס, שהוא כרקטריסטי לדבר זה ונעשה כעין טרמינוס לנישואי ישראל, הכרתי אל נכון זה כמה ככתבי את תלמוד׳ ארכיול׳ שלי, וזה לשוני שם (ב׳ 36 בתרגום עברי): »רק הכניסה לביתו של האיש (נשואין), אצל הרומים deductio in domum mariti) — היא היא שהביאה את חיבורם של האיש והאשה לידי גמר« וכו׳, ובחנם קובל עלי 2) ביכלער (שם בראשית מאמרו עמ׳ 82) שנעלם ממני הוראה זו המוטעמה של כנס ורב ערכה בחייהם של יהודי פלשתיני, ומשפטו זה כבר מוכחש ממה שחששתי להציג בצדה גם את הטרמינוס.

---

1) מרבות החוקרים נזכרו בהכורי תלמודישע ארכיולוגיא כי ברים הפרק (ועוד עיין F. Kanter ביסורין היוצא בברלין א׳ 280—284), וביחוד ירד בזה לעמקי החקירה ידידי א׳ ביכלער בס׳ הזכרון לכבוד ס׳ א׳ פוזננסקי (וורשה תרפ"ז) באנגלית, ועל המאמר אציין בהבא הרבה; ומקודם כתב ביכלער באותו ענין גם במ"ע החדשי (MGWJ) מ"ט 18 ואי׳ (עיין שם ושם).

2) ובכניסתה אתה הוא קובל גם על א׳ ס׳ הרשברג שכתב את המאמר „מנהגי האירוסין והנשואין בזמן התלמוד" במ"ע העתיד ה׳ 102-75 וכמה שהוא, ר"ל הרשברג, מחולק עלי, כתבתי תשובתי עליו שם ו׳ 84-76 (ע"ש).

בתיקי רומי, ומלת deductio בלאטינית היא היא induction באנגלית שמשתמש בה ביכלער, וזאת וזאת מקבלת למלת הכנס בעברית. מה היה לי עוד לעשות שלא עשיתי? והנה ידידי המבקר הזה, שנכבד הוא לי על רוב בקיאותו ודייקנותו, אומר (בהערה ג' שם) שלא מצא בחיבורי בענין זה אלא »ההערה הפשוטה« ישה formula »עד שתכנס לרשותו« זהו נישואין 1) עכ"פ formula 2) הוא דבר שיש בו היכר ורושם, ומה היה לי עוד לעשות? אבל אם לא מצא — זהו ענין שלו, וע"פ האמת אמנם מצוי »כנס« אצלי הרבה 3). (עוד יבא).

דוד גאלאמב, הוב, אנגליא.

תרגום שמרוני בהתוספתא

שטעו בו רבים.

על אודת מאמר ר"א בנו דריה"ג בתוספתא ספ"ה דסוטה: כי אלפים אמה תחום ערי לוי צא מהם אלף אמה, מגרש, נמצא מגרש רביע, והישער שדות וכרמים, נועקו בעירובין נ"ו: כל אמוראי בבל אביי ורבא עם המהנדס, אדא משוחאה, המודד המושבע, וגם מסדרי הש"ס רבינא ורב אשי ועוד, וכולם צעקו, נמצא מגרש רביע? והלא פלגא הוא, מחצית שלמה, מחציתו תמימה?

הנה לפלגות תרגומי מגרש, חלופי אותיות הנרדפות, כי הת"א והיב"ע, רוות והשמרוני בפרשת בהר, רבת, כדרכו בחילופי הבית והוו, ובפ' מסעי רבע ג"כ מפני מנהגו להחליף החית בעין. הנה כן הלך והחליף עד שיצא לו, מגרש=רוח של הת"א רבע ככה מגרשיהם שהת"א רוחיהן, השמרוני רביעין, ובכן כל יודע את השמרוני הלז תיכף יכיר כי הוא הוא רביע דר"א בנו דריה"ג, ונמצא מגרש רביע, כלומר, רוח רבח, כר נרחב, פנוי לאויר וכהמשנה בסוף ערכין שאסור לעשות מגרש שדה, ואף השאר מהאלפים שדות וכרמים, ג"כ כהמשנה ההיא, שאסור לעשות בא"י שדה מגרש פן תחרב ותתמעט התנובה, תקטן תוצאות ותוצרת הארץ.

הנה מיעוט ההתנמקות, בחלופי, רוח=רבח=רבע מגרש בלבלה המוחין, הפכה רבעי רוח, אל רבע החושבני, וגם זה לא לגמרי, כי הלא סוף סוף מגרש הלויים היו מרובעים ותפוק לנו לכנות המגרש רביע עכ"פ מפני רבועו?

---

1) ליין על עמ' 445 (צ"ל 455) הערה 301 בחבורי.

2) המלה הזאת היא אמנם של ביכלער, ואולי לא נמצאת הבטוי עצמו, אבל נמצאת הגדרתו והעעמתו.

3) בהערה 344 הבאתי „כן הכניסהו לתורה ולחופה" (ירוש' ברכות פ' ד' דף י"ד ע"א; „הכנסת כלה לחופה" (סוטה י' ע"א, שם מ"ד ע"א); „עייליה לחופה" (סוכה מ"ע ע"ב; כתובות כ"ה סע"ב); והנה „עייל" זה בארמית לא נזכר אצל ביכלער כלום, ואולי לא חש בו, מפני שהוא מביא ראיותיו מלשון התנאים. ועוד אצלי בהערה 341 „ר"א שאין חתן נכנס לחופה אלא א"כ כותבת לו כלה רשות" (ויקרא רבה פ' ו'); ועוד בהערה 333 „הכנסת כלה" (בתוספה למ' פאה א' א'); „ומכניסין כלי גוים וכלי ישראל מפני דרכי שלום" (ירוש' דמאי ד' ו' דף כ"ד סע"א; ירוש' גטין ה' א' דף מ"ז רע"ב), ועוד כהנה רבות.

בהתוספתא ערפורט נקדו רביע הלז הריש בפתח והיוד חרוקה, והוא כמטיל אבן לחמת, כי אחרי שהניחו את היוד, כל נקודת הריש לא תצילנו, אולם היוד להשמרוני תחת הגו המשנה של רווח עיין ערוך, ככה האומר תחת רוחתא, רויחתא לא משתבש, וממילא ככה להשמרוני רביע תחת רויח. כאשר לו רבעיין בעה רביעיהון, כי השמרוני זה דרכו בחלופי אותיות ונקודו.

ואנחנו אם נְקבל רבע תחת רוח עלינו לנקדו בנקודות רוח הריש סגולית והוו פתחית, וכמו רבע שבחמשת מלכי מדין (במדבר ל"א ח'), כי עתה מתברר, שנקרא ככה כי היה המושל על המגרשות ע"ד שר המושבות נשיא הקולוניות בזה"ז, כי עפ"י השמרוני, רבע גם רחב, כי ככה המגרש, כר נרחב (ישעיה ל' כ"ג)—.

וכבר רחיב מלך (ש"ב ח' ג') ע"ד שריה שר מנוחה (ירמיה נ"א נ"ט) שהעתיקוהו »רעזידענץ« עיין שי"פ ופירסט והן לא לחנם, ואת רחיב ואת מגרשה (יהושע כ"א ל"א) כי אך בעד זאת נקראת ככה, כי רחב המטרפולין של המגרשות, ככה ויוציאנו למרחב' (תהלים י"ח כ') תרגומו, לרוחה, הכל מפני חלופי אותיות וסירוסם ועשו זאת בעד הרחבת השפה לשגשגה בהברות שונות ומפני יגדיל תורה ויאדיר אחת המדות שהתנ"ב, עיין חולין ס': ותוס' ריש ב"ק.

ועוד הרדפה אחת לרבע לאביי ורבא בזבחים ס"ב רבין וגם הוא מהתרגומים רבץ (שמות כ"ג ה') רביע (השמרוני רבי) ורובצת (דברים כ"ב ו') רבעא (והשמרוני רביעה בתוספת יוד ובהא בסוף כדרכו בכ"מ ה"א בעד אלף הארמי שבסוף המלות).

ומכאן אני קורא תגר על הערוך ע"ד שני ביאוריו את תרביצא התלמודית, אם חצר, או מקומות שנתרבצו במים, אשכבתא, והתמ"ה ורש"י גינה, ובאמת עפ"י הת"א והשמרוני, אין תרביצא אלא מגרש מקום פנוי לפני הבתים כר נרחב ומורות כולו אויר, ועל כן בב"ב דף ז"ן קראו עליו, אוירא אוירא, העריכוהו באויר.— הרה"ג בתשובת הגאונים הובא בהעה"ש ערך תרבץ א' נשא עליה על התרביצא חרפה, כי הוא למשל בעד הלכות מטועיות כי הן אגב שטפא דתלמידאי תרביצאיי תלמידים שלא הגיעו להוראה, ובלתי בקיאין, ואין זאת חזות נכונה, כי באמת תרביצאיי החכמים אשר מגו מתוך ופנים ביהמ"ד גורשו נדחו לפי שעה אל המגרשים והמגרשות הרבעיין שלפני ביהמ"ד.

הנה עפ"י יחזקאל (מ"ה ב') גם לפני ביהמ"ק מגרש, ככה בימי הש"ס, מגרש רביעה רווחא לכל בתי מדרשות שלהם, וכך היה תרגום התלמודי בעד מגרש תרביצא הרך השמרוני מגרש רבע, ורבע רבץ, ובשגם כי רבעה לשון מגונה קראו לה, תרביצא, כך נאה ויפה לו.

וקרה כה כי להמגרש נדחו לא אך תלמידים כ"א גם מרנן ורבנן, אשר מחמת הנשיא ואשר הקציפו לו מגו בידהמ"ד גורשו כמו רבי מאיר ורבי נתן בסוף הוריות, שהתחרו ברשב"ג הנשיא, וגרשם מביהמ"ד וישבו כברא בהפרבר והפרוור שגם הוא אחד מן תרגומי מגרש, נדחו אל התרביצא ומשם שלחו פתקות פס"ד והלכה, וקראו עליהם, תורה מבחוץ ואנחנו בפנים, היתכן, היתכן? ובע"כ הכניסום חזרה לביהמ"ד. —

ככה בב"ב סוף דכ"ג כי אפקוהו לרבי ירמיה מבי מדרשא בעד אבעיותיו המוזרות אשר כמה פעמים צווח עליו רבו רבי זירא, לאו אמינא לך לא תיפוק

נפשך לבר מהלכתא, עיין רה"ש ריש די"ג, וסוטה דט"ז ומפני כי לא שמע ואפיק נפשיה לבר מהלכתא, הוציאוהו לברא, גרשוהו אל המגרש אל התרביצא.

והן רבי ירמיה היה גדול מאמוראי בבל והיה קורא אף לרבא בבלאה טפשאה עיין סנהדרין כ"ד א' ויומא נ"ז ע"א עכ"ז לא נשאו לו פנים, גרשוהו אל המגרש אל התרביצא אל הרבעיין, שם ירבץ, ירביץ תורתו.

אמנם היו תלמידים שלא זכו כלל לכנס לביהמ"ד כמו השבע מאות תלמידים של ר"ג בברכות כ"ח שלא הניחם לכנס לביהמ"ד כי לא היו בחונים אצלו כי תוכם כברם ולכן הושיבם בברא כי להקדמונים הכל בסמל ובלשון נופל על לשון אולי להתרביצאיי הללו התכוון הרה"ג כי אינם בני סמכא והיו לו למשל.

באחרונה כי מגרש רוח כבר היה ידוע להנביא כי לכן הוא, אל תעלם אזנך להותי לשועתי (איכה ג' נ"ו) שהלאה את הפשטנים להתאים רוחתי ישועתי כמו שנידם בקולי קולות ולהתרגומים כי מגרש רוח לרותתי, כלומר הנה לבבי הומה כים נגרש מלא התרגשות, רוחי סעה וסער מרעשת מגרשות ואתה תחישה מחרישה? נא הרעיש מגרשי והיתה לי הרוחה.

ה"ב פנחס יעקב הכהן, לייפציג.

באורים למס' מכות.

א). בגמרא בבלי מכות ח' ע"א, »א"ל ההוא מרבנן לרבא, ממאי דמהטבת עצים דרשות וכו', איתביה רבינא לרבא, יצא האב המכה את בנו והרב הרודה את תלמידו ושליח ב"ד, לימא כיון דאילו גמיר לאו מצוה השתא נמי לאו מצוה, התם אע"ג דגמיר מצוה, דכתיב יסר בנך ויניחך ויתן מעדנים לנפשך«.

כל רואה תירוץ זה בודאי ישתומם עליו, דהא בלי ספק לא היתה כונת המקשן במה שהקשה כיון דאילו גמיר לאו מצוה, לפרש מלת גמיר במובן המלה: שלומד, ור"ל אעפ"י שחוץ מלמודו אינו מתנהג כשורה, דלולי כן, בודאי לא עלתה על דעתו שאינו מצוה ליסרו ולהוליכו בדרך ישרה, אלא ודאי כוונתו הגמיר, דלומד ומתנהג על פי לימודו, וא"כ מאי תירץ הש"ס, אע"ג דגמיר מצוה, והלא דבר זר ובלתי מובן הוא להכות את בנו חנם בלי חטא ופשע ויהיה עוד מצוה בזה עד שיזהירנו עליו הכתוב יסר בנך ויניחך וגו'. ופלא שלא עמד אחד מן המפרשים בזה, וחוץ מן הריטב"א לא פירש שום אחד מן הראשונים או האחרונים את המאמר הזה, ומה שפירש הוא בזה"ל: אע"ג דגמיר מצוה קא עביד כדכתיב יסר בנך ויניחך, פי' ודייק הכי, מדקאמר ויניחך ויתן מעדנים לנפשך, כלומר אעפ"י שאינו צריך עכשיו זה ויניחך, לבסוף ויתן מעדנים לנפשך עכ"ל, גם פירוש זה תמוה מאד, מי שמע כזאת שיכה האב את בנו על להבא ויהיו המכות לפקדון, הלא זה הוא נגד מדתו של הקב"ה שאמר באשר הוא שם?

והנ"ל בזה, דעיקר החילוק, שמחלק שם הש"ס בין חטבת עצים דסוכה וחטבת עצים דמערכה לבין חינוך הבן הוא זה, דבחטבת עצים דסוכה ודמערכה אין החטבה מצוה, דהרי לא כתוב בתורה שיחטוב עצים למערכה או שיעשה סוכה, רק ובער עליה הכהן עצים בבקר בבקר כתיב, וכן רק בסכות תשבו כתיב. ולא הקפידה

תורה שהוא בעצמו יחטוב העצים או יעשה הסוכה, ולכן שפיר אמרינן כיון דאב מצא חטוב אינו מצוה השתא נמי לאו מצוה, משא"כ גבי חינוך הבן הוא להיפך, שלא ציותה תורה שיהיה לו בן הגון וטוב כי אם שהאב בעצמו ידריכנו ויחנכנו, כדכתיב יסר בנך וגו', ר"ל אין תוצאת ההדרכה העיקר כי אם ההדרכה בעצמה, ולכן אע"ג דגמיר מצוה להדריכו ולהכותו, רק דעדיין יש להקשות, למה באמת ציוה הכתוב ליסר את בנו חנם ולא עשה עול?

אכן יש לומר, מה שנאמר במשלי כ"ט י"ז, יסר בנך וגו', נמשך אמה שכתוב לעיל בפרשה כ"ב, ו', חנוך לנער על פי דרכו וגו'. הנה רוב המפרשים לא יצאו ידי חובתם בביאור »על פי דרכו«, ועיין רש"י ואב"ע שלא ביארו כלום על זה, והרלב"ג קיצר בלשונו לפרש עפ"י טבעו, והמצודות ופירש עפ"י הכמתו, ובגמרא קידושין דף ל' ע"א הובא האי קרא, ופירש"י עפ"י דרכו, הדרך שכל ימיו יהא מתנהג בו חנוך לו בנערותו, ומהרש"א בח"א השיג עליו, דלא משמע כן מלשון על פי, ופירש הוא עפ"י דרך טבע שלו דהיינו זמנו וע"ש. ולי נראה לפרש בפשיטות, דהנה משונים בני האדם בטבע זה מזה. יש אדם שטבעו רע וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום, ולהיפך יש אדם שמצד טבעו נוטה לתמימות ולישרת הלב, וגם במעלליו יתנכר הנער; יש שובב ובלתי מנומס ואינו חפץ בלימודים אביו בו ובלי הפסק ירדהו בשבטו ותמיד ייסרהו בשוטו,או שהרגלו יעשה לו אביו בו ובלי הפסק ירדהו בשבטו ותמיד ייסרהו בשוטו, או שהרגלו יעשה לו לטבע ויקהה את רגשי מוסרו, או גם יעיז ויעמוד נגד אביו, לכן טוב יותר למעט בייסורו ולהעלים עין לפעמים ממעשיו הרעים, ולהעריצו ולשבחו על כל הטבה דקה מן הדקה, כדי לזרזו, ובהיפך צריך להתנהג עם נער טוב וישר מצד טבעו, אף שעושה לו נחת רוח בכל דרכיו, אם לפעמים רק כחוט השערה נוטה מן הדרך הישרה חובת האב לענשו ע"ד וסביביו נשערה מאד. נמצא לפי"ז מה שהוא הטבה גדולה אצל בן השובב ותפארת ילו מן האדם, הוא להיפך חסרון אצל נער הטוב והישר ומביא לו עונש, וזהו פירוש הפסוק חנוך הנער על פי דרכו, היינו לפי טבעו, ועל זה סמך שלמה המלך באמרו יסר בנך וגו', אף אם הוא טוב וישר לפעמים אתה צריך ליסרו על דבר קל, והיינו מה שאמרו בגמרא אע"ג דגמיר מצוה ליסרו.

ב) שם ט' ע"ב »בעבר הירדן תלת בא"י תלת, אמר אביי בגלעד שכיחי רוצחים וכו'«.

בלתי ספק שתירוצו של אביי על קושיית הגמרא הוא דוחק גדול דמאי נפ"מ בהא דבגלעד שכיחי רוצחים, הלא הערי מקלט ילא הוקבעו רק בשביל ההורגים בשוגג והרוצחים בגלעד רוצחי מזיד היו, וכבר הערו מזה התוס' שם, אבל גם תירוצם דחוק ובלתי מובן, ועיין במהרש"א ומהר"ם ושאר מפרשים שנדחקו ג"פ בזה, גם תירוצו של אביי בדף י' ע"א על הקושיא ומ"ש מהאי גיסא ומהאי גיסא דמרחקי וכו', ואמר אביי בשכם נמי שכיחי רוצחים, סותר את תירוצו הראשון, דא"כ עדיין הקושיא הראשונה במקומה עומדת, בעבר הירדן תלת ובא"י תלת, וכבר העיר המהרש"א ע"ז, ותירוצו דלא הוו שכיחי בשכם כמו בגלעד ודאי אינו עולה יפה, כי אם נעריך יחד הט' שבטים עם הרוצחים בשכם לעומת הב' שבטים עם הרוצחים בגלעד ודאי יעלה מספרם יותר ולמה היה לא"י רק ג' ערי מקלט?

ולכן נ"ל דב' תירוצין של אביי הם רק בדרך דחיה, וכמו שכתבו בעלי כללי התלמוד, כי יש רשות להמתרץ לתרץ בכל מה שאפשר אפילו בהקדמה רצונית ובלתי ראיה להנצל מקושיית המקשה, וכמש"כ הרא"ש בפרק החולץ דדרך הגמרא לדחות בכל דהוא, והאמת הוא שבעת קביעת ערי המקלט היה להם טעמים נכבדים וחשובים לקביעות ג' ערי מקלט לב' השבטים שבעבר הירדן ורק ג' ולא יותר גם לט' השבטים שבא"י, ואולי בזמן אביי שהיה לערך ח"י מאות שנה אחרי כן כבר נשכחו הטעמים האמתים ודחה את המקשן בתירוץ כל דהוא אף שידע שאינו אמת.

ג) שם י' ע"א. »דרש ר' סמאי מ"ד אוהב כסף לא ישבע כסף ומי אוהב בהמון לא תבואה וכו'«. והביא הש"ס שם כמה דרושים אשר כולם מחלפים תיבת »לא« הנכתבת באל"ף בתיבת »לו« בויו, וכבר תמהו המפרשים ע"ז ועיין מהרש"א בח"א שם. ואלי י"ל עפ"י מה שאמרו בכמה מקומות בש"ס מאן דתני הכי לא משתבש ומאן דתני הכי לא משתבש (מאן דתני משילין לא משתבש ומאן דתני משהולין לא משתבש, מאן דתני משירין לא משתבש, מאן דתני משחירין לא משתבש. ומאן דתני מכשירין לא משתבש, ביצה ל"ה, ועיין עוד עירובין נ"ג וס"א, ב"ק ס. וקט"ז; סוכה נ:, יבמות י"ז.), וכוונתם אף כאן, מאחר דבתיבות שהברותיהם שוה יוכל השומע לטעות, ולמשל תחת לא באל"ף יבין לו בוי"ו ולו גם באמת יטעה השומע, גם עפ"י טעותו יש עוד כוונה עמוקה וישרה בקרא, וכל הדרשות שדרשו שם כוונתם להורות דגם בטעות השמיעה יפרש הכתוב עפ"י מוסר השכל.

ויש להמשיך פירושי על כל דרשות »אל-תקרי« שבש"ס, אשר עליהן הביא הה"ג רי"ד באמבערגער בהקדמת ספרו »קורא באמת« איזה טעמים. המדקדק ר' אליהו בחור כתב, לפי שהיו רגולים לקרוא בלי ניקוד לפיכך אמרו אל-תקרי כך אלא כך. ועליו ירה חצי לעגו באמרו שדבריו משובשים ובטלים. עוד הביא שני טעמים בשם השל"ה, הא' דמשום איזו קושיא שהיתה לחז"ל על הפסוק אמת אל-תקרי כך אלא כך, והב' שסמכו חז"ל קבלתם בדרך אסמכתא על איזה פסוק כדי שלא תשכח מפיהם ומפי זרעם. שוב הביא בשם הרמב"ם, שדרשות אלו נאמרו דרך מליצת השיר לעשות סימנים לעניני מוסר. ובאחרונה הביא דעת החכם מאיש־תי גידאל, מאתר שהחזיונות הקדושות הנראות להנביאים ומתפרשות להם בנבואותיהם בוללות הודעות הרבה מאד, ומהן דברים המתפרשים להנביא בנבואתו עפ"י מעמד האותיות שבתיבה מן התיבות שבנבואתו, ע"כ שפיר יתכן לומר שהדברים היקרים הנדרשים בדרך אל-תקרי ג"כ הכוונה שכך הראה ונתפרש להנביא פירוש ההוא שבתיבה ההיא. ובסוף הביא דעת עצמו, שבענין דרשות אלו קיימו חז"ל מה שדרשו במקום אחר, לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה, ורמזו בקיצר מילין הענין שפירשו על הפסוק, וכוונתם שהתיבה שבפסוק מתפרשת כאילו היה כתיב כאשר אמרו, אבל לא עלתה על דעתם לשנות באמת הקריאה. וכעין זה פירש החכם ר' קלמן פערלא בספרו אוצר כל במנין כל מאמרי אל-תקרי,כי מפני איסור הכתיבה לדברים שבע"פ היו רגילים להסמיך כל מה שיכלו על איזה פסוק מתנ"ך, ולפעמים ע"י חילוף הקריאה של איזו תיבה באותו פסוק לסימן או לרמז,אבל לא חשבו ולא עלתה על דעתם לעשות באמת איזה שיבוש בקריאה הנכונה, וכלל אמרו, אין מקרא יוצא מידי פשוטו עכ"ל.

והנה המעיין בדרשות אלו יראה כי רובם ככולם בנויים על חילוף הנקודות והאותיות, או בחילוף הברותיהם כמו שַׁמּוֹת–שֵׁמוֹת, חָרוּת–חֵרוּת, בְּהֶלָה–בְּחָלָה, שֵׁם–שָׂם וכדומה, והנה בתיבות כאלו ששוים או בכתיבתם או בהברתם, בקל יטעה מי שאינו יודע היטב השפה העברית ויעשה בקריאתו מן וַיְכֻלּוּ–וַיְכַלּוּ, או מן בַּמֶּה–בָּמָה וכדומה, ועוד יותר יטעה גם מי שהוא יודע לשון בשמיעה, וכשיאמר מי שאינו מחתך האותיות היטב למשל התיבה בגדיו, ישמע האחר בוגדיו, או תחת בניך בוניך. אך טעות כזה רק אפשר, אם גם בשינוי התיבה יש עוד לפסוק המשך הענין, אבל אם יאבד ההמשך מיד יבין הקורא או השומע שטעה בקריאתו או בשמיעתו. וכאשר כתבתי לעיל כבר אמרו חז"ל דמאן דתני הכי לא משתבש וכו' וא"כ כוונתם גם בדרשות אל-תקרי לומר, מאחר שהכל הולך אל כוונה אחת ורצויה, הן הקריאה האמתי והן הטעות, אחת היא היאך קורא ושומע, והעיקר הוא שבא לתכלית הדבר להוציא איזה רעיון יקר או מוסר השכל מן המקרא, וכל דרשות אל-תקרי הם דוגמאות ע"ז ור"ל הקריאה הנכונה וכוונת הקרא באמת הוא כך, אבל מאן דטועה וקורא או שומע כך לא משתבש, בכדי להוציא איזה רעיון מן הכתוב, אל-תקרי כך, היינו אין מן הצורך לקרוא או לשמוע כפי האמת אלא אם תטעה בכך ג"כ יצא לך איזה מוסר מן הקרא.

הרב זאב לייטר, פיטסבורג.

ציונים למס' ברכות.

(המשך מ»אוצר החיים« תרצ"ה ע' 67)

נח. רש"י ד"ה ה"ג, ול"ג מעלין בקודש. עיין שו"ת הריב"ש (סימן ר"א) שגרס גירסא זו.

שם ע"ב, ר"א אומר העושה תפלתו קבע, ראה בית תלמוד (שנה ד' ע' 255).

שם, בכל פרשת העיבור, ע' אוצר הספרות (שנה ה' ע' 365) פירש חדש בזה.

שם. עמד שמואל הקטן, ראה ידי אלי' למהר"א גאליפפה (תיקון ח').

ל. הוי מיכופי ביה עשרה בשבתא, ראה שו"ת הרי"ף (סימן ש"כ) הוי מיכופי ביה עשרה למצוי והדר אתי לבי כנשתא ומצלי ביה בציבורא. ועיין שו"ת מהרי"ם פדואה (סימן ס"א).

שם ע"ב. הוי מציין נפשי', ראה תרביץ (שנה ג' ספר ד') במאמר טלית מצוינת שכ' לפרש דהי' לובש טלית מצוינת.

לא. איתו כסא, ותוס', ע' התורה והחיים (ח"ג עמוד שי"א) ורשימות (ח"א 354).

שם ע"ב, תוד"ה מורה, ע' הגרע"א וראה שו"ת מהרי"ל (סימן א') כתב בתה"ז.

לב. שנאמר אל תוסף, בבה"ג אל תוסף דבר אלי וכו' ונאמר בדבר הזה עלי וכו' ועיקר ראיית הגמ' בדבר זה, וראה שו"ת עזרת יהודה (סימן ב').

לד. כל המבקש רחמים על חבירו, ע' מהרי"ל (ה' שמחות) הא"צ להזכיר שם החולה וראיה מב"ר אבל כשמברכין אותו ואין עומדין אצלו יש להזכיר שמו ועי' מג"א (רסי' ק"י סק"א) וראה הגר"י ענגיל כאן.

לה. וילמדנו ברכות, ע' מנורת המאור (אלקנוה ח"ג ע' 435) הגי' סדר ברכות.

מג. ע"ב. אמר מר פסיעה גסה, ע' מספרות הגאונים (א' עמוד ע"ח) הגי' אמר רב.

מה. הרי זה מגונה, במנוה"מ (אלקנוה ח"ג עמוד 228) הגי' בור.

מח, ע"ב. נחום הזקן. ע' מנוה"מ (שם ע' תל"ח) הגי' המדי.

נא, ע"ב. עולא איקלע לבי ר"נ. רבינו נסים גאון (שבת נ"ד) גרס כאן עולא בר רב.

נד. כל תותמי ברכות, ראה טעקסט אנד סטדוס (מאן ח"א עמוד 581) אריכה דברים בזה.

נו, ע"ב. רש"י ד"ה קפא, ע' כ"ם חמד (מחברת א', מכתב י"א, י"ב).

נט. מה זועות, ע' ישרון (כרך ח' מחברת א', ב, תרל"ב) במכתב הרב ר' שמואל בן אברהם שמביא מרבינו נסים במגלת סתרים ולא נמצא במ"ס והוא בשו"ת הגאונים (ליק סי' צ"ח) וראה אוצה"ג כאן שלא ראה דברי הישרון.

סא. כליות יועצות, ע' ספר הסינים (לונדין תרע"א מרש"מ פערלמן ע' ק"ע) כי אצל הסינים הקדמונים נמצא כתוב כי החכמה והעצה באים מן הכליות.

סד. שתלמיד חכם שרוי בתוכה, ראה רוקח (שכ"ט) דלאחר אבילה אומרים ד"ת והה"ר מכאן, וראה מגן אבות על אבות תשב"ץ פ"ג מ"ג ומכאן נהגו לדרוש בסעודת חתן קודם בהמ"ז והוא מנהג קדום נהגו בו גדולי הראשונים עכ"ד.

שם. ת"ח אין להם מנוחה, ע' מנורת המאור (הנ"ל ח"ג עמוד רי"ח) הגי' מנוחה מדברי תורה.

יוסף הרשברג, אלבני־ניורק.

הארות והערות לאסתר רבה.

(המשך מאוצר החיים תרצ"ה ע' 53)

ד) שם ג. בימים ההם.. ר' חלבו אמר: אללא, וי הוי אותן הימים, א"ר ביבי: ההם — הה לאותן הימים...

חוששני שטעות סופר או מדפיס, יש כאן: ושתי המלין »א"ר ביבי«; הן נוטריקן: »אמר רב: בי בי«. כלומר, שהפסוק »בימים«, פירושו, בי־ימים: ימים של ביא, זעקה וקובלנא. כי כך אמר רב גם על הפסוק,ויזעקו.נחמיה ט', ד': מאי אמור: אמר רב: ביא, ביא. (יומא ס"ט, ב) ועל הפסוק, בי אדוני. בראשית מ"ד, י"ח. אומר המדרש: ד"א, בי, אדוני־בייא את מעביר עלינו... — ושונים דברי רב מדברי ר' חלבו הקודם לו: שרב חלבו מחליף את האות ב', מן »בימים« באות וי"ו, (אותיות בומ"ף מתחלפות) ורב אומר: שאינו זקוק לחלוף, שהרי התיבה »בו« בעצמה היא לשון זעקת וי. והמלה »בימים« היא נוטריקן: בי־ימים. וכן המלה »ההם«: הה־הם. — דרכו של רב בנוטריקן: (פתיחתא ג') ואין קונה: קונה־ה' ספרי תורה; (מגלה נ"א א): ויהי בימי —וי— היא; (שבת ע"ז, ב') חמש אימות הן.. המבליג שוד על עז: ה־מבליג.

ה) שם י"ב. על כסא מלכותו... בא לישב על כסא שלמה ולא הניחוהו.. עמד ועשה לו כסא משלו כדמותו. הה"ד, על כסא מלכתו—מלכתו כתיב. וכי איזה כסא היה? — ויעש המלך כסא שן גדול. דה"י ב' ט', י"ז... ר' הושעיא רבה אומר: שהיה עשוי בטרכי — בדמות — מרכבתו של מי שאמר והיה העולם, הקב"ה.

הך' של »המלך« תורות אל »כסא« ככסא. ה"ן של התיבה »שן« הוא במקום ל', כמו: נשכה. נחמיה י"ג, ז', לשכה. י"ג ה'; נשכות. י"ב, מ"ה, לשכות י', ל"ט; אלפשטתם. ש"א כ"ז ו', אן פשטתם. (רש"י, ר"י אבן גנאח). אנלי טל. איוב ל"ה, כ"ח — אגני טל. (רש"י, ר' שלמה פרחון במחברת; למ"ד מתחלף בנו"ן). »גדול«=הקב"ה. וזוהי דרשתו ופירושו של ר' הושעיא: ויעש המלך ככסא של גדול. בטרכי ובדמותו של כסא המרכבה.

ו) פ"ב י"א. וכלים מכלים שונים... כל-זמן שהיו כלי בית המקדש מביטין בכליו היו משתנין כליו ונעשין כעופרת.

דיוקו של דרש זה, וכן של השנים הבאים, הוא מזה — שאם הכוונה שהכלים היו מתחלת יצירתם משונים זה מזה בצורתם או במראיהם, היה הכתוב צריך לומר: וכלים מכלים משנים כקושית הגמרא (מגלה יב, א): »משונים מיבעי ליה«. ולא »שונים«, שמשמעותו — שהם הולכים ומשתנים מפעם לפעם. ולכן דרש, שכך הוא באמת כוונתו של הכתוב: »וכלים« — של אחשורוש — »מכלים« — על-יד כלים של בית-המקדש — »שונים« היו משתנים לפתיתות ונעשים כעופרת. והמ' של »מכלים« הוא מ' הסבה והאמצעי, שבשבילו נעשה מעשה השינוי. כמו, חכלילי עינים מיין... בראשית מ"ט, י"ב.

פטיטא אורייתא

מאת

מנשה בלומנטל, יליד ירושלם.

א) סוכה מ"ד ב' תוד"ה כאן וכו', דעת ר"ת דמברכין אשני י"ט של גלויות ואינו אלא מנהג בעלמא, וקשה הא איתא בשבת כ"ג א' יו"ט שני דספה דבריהם הוא ובעי ברכה.

ועי' שו"ת ח"ס או"ח סי' קמ"ה בסופו דישני י"ט של שבועות חמירא טפי דלא מחמת ספק נתקבל כמו בי"ט של ר"ה, ולפי זה קשה אמאי לא תקנו בעצרת — כמו בר"ה — ביצה שנולדה בא' אסורה בב', עי' ביצה ה' ב' אף מתקנת ריב"ז אסורה.

ובהשגות הראב"ד על בעה"מ פ' מקום שנהגו ד"ה והני דנחתי ממערבא, א"א זה אינו כלום שאין בכל הגולה ולא בא"י מי שלא ינהג ב' ימים טובים ש"ג ע"ש, וצ"ע הא בא"י אין לנו ב' י"ט ש"ג.

ב) עי' תורת העולה ח"ג פמ"ת, מביא בשם רבי אהרן שהעולם בכללו נברא בריאה ראשונה מעצם האלקות כדמיון האלקות — אפשר המציאות — ובדרך זה

לא נברא העולם מהעדר הגמור שזהו נמנע. והדברים האלה מרפסין אגרא מה שאין האזן יכולה לשמוע, והנני שואל בסגנון המורה ח"ב פכ"ז, האם היה מאמין ח"ו שלא יתכן להמצא דבר מלא דבה, הלא יתחייב לשאול ענין רוחני רק בפשיטות הגמור כיצד נברא, ועי' מגן אבות ח"ג שכתב אסור לחקור אם נברא העולם מיש או מאין, ואם נברא מיש מה היה אותו היש, עי"ש.

ג) ידע ציה, תרגם אונקלס גבר נחשירכן ובפי' יונתן מביא שעשו היה נחש כרוך ברגלו . אפשר כוונת התרגום »ידע« מלשון »ידעני« קוסם ומכשף, ובדאיתא בזה"ק ויקרא מ"ה א' ויקחם ויעבירם וגו' אמר יעקב אעבר לגיסא אחרא ונהרא פסיק בגוון (כשפים נבדקים במים).

ד) זהר בא ל"ה ע"א, ואתפלגו מימוי דהאי גיחון וכו' והורדתם אותו אל גיחון עי"ש, מה ענין נהר גיחון — נהר הנילוס — אל מעין קטן גיחון — השלח — בעמק רפאים למטה מירושלם שמשחו שם את המלכים, הוריות י"ב א'.

ה) עי' תורה תמימה על הפסוק לא תספו לראתם, וז"ל מה דאיתא בזהר דאע"פ דכתיב לא תספו וגו' ובכ"ז כתיב וירא ישראל את מצרים מת, היינו שהכוונה היתה לחיים ולא על מתים, ויש בזה נ"מ לדינא, כשנשבע שלא לראות פני פלוני ומת מותר לראותו, — ודבריו לא נכונים דבזהר מסיק ההפך א"ר יוסי מתין הוו להו, א"ל אי כתיב לא תספו לראתם חיים, הוה אמינא הכי.

הרב ד. קופילוביץ, קופרשט.

ל„שמחת תורה"

במאמרי »שמחת תורה« ב»אוצר ישראל« כ"ך עשירי כתבתי כי המנהג לקרות בשמחת תורה אחר סיום התורה בספר בראשית נתפשט במאה הי"ד, כי נזכר בראשונה בטור או"ח סי' תרס"ט. אחר זמן נוכחתי כי המנהג הנזכר הוא קדום לזמן שזכרתי. כי בס' המנהיג שמחברו היה במאת הי"ב וכן בפרדס הגדול לרש"י שהי במאה הי"א כבר נזכר מנהג זה, וכבר העירוני על זה ב»שערי תורה« שנה י"ז חוב' ג"ד סי' י'. אולם יש לתמוה כי על פי המבואר בפרדס הגדול לרש"י סי' ל"ב וכן בסי' קצ"ו יש לקרא בספר שני פ' בראשית, ולפי מ"ש בטור יש לקרות פ' בראשית בספר שלישי, וכן הוא לשון שלטי-הגבורים סוף מגילה »ובשלישי מתחיל בבראשית«, וביותר יש לתמוה על מ"ש בש"ע או"ח סי' תרס"ח סעיף ב' ובסי' תרס"ט לקרות בספר שני בראשית, ולא העירו כלל על השינוי מכפי הכתוב בטור. אח"כ מצאתי בשו"ת הרדב"ז ח"ד סי' ר"ח שמתפלא על השינוי של מנהגנו שקוראין בראשית בספר שני ובטור כתוב »בשלישי ובראשית« וכן נכון דהוי תובה ובראשית אינו תובה, ואח"כ מתרץ ומקיים המנהג, ומישב לשון הטור, שקורא שלישי להספר שקורין בו בראשית מפני שהוא נוסף על שני הספרים שהם מחובת היום, ומשום שלא ליתן פתחון פה לשטן מתחילים בראשית מיד אחר סיום התורה.

הרב ב. שמרלר, סטניסלוב.

הערות.

לאוצר החיים תרצ"ה ע' 78—80.

אות ד. אי' שם המקום »בית אל« קודש, כ' הא"ר (בסי' קמ"בם ק"ג) שהוא חול, וכ"כ הברכ"י להרב חדי"א דארמותא (ביו"ד סי' רע"ו) שדעת רוב האחרונים שהוא חול, וע' בתשו' (פני יהושע ח"א סי' ו') שהשמות צורישדי עמנואל אף שנחלקים לב' תי' מ"מ הם חול, מצד שנעשו עתה שמות של אדם, וכשמזכירים אותם על האדם הכוונה שלא להזכיר שם השם אלא להזכיר שם האדם שהוא כן, וא"כ ה"ה בשם עיר בית אל הכוונה רק על שם העיר שנקראת כן, ובפרט לפמש"כ רש"י (בחולין צ"א ב') ובפיה"ת ס' ויצא ורמב"ן ורא"ם שם דשני בית אל הם ומקומות מחולקים ע"ש. —

אות ו. עה"פ שרית עם אלקים הת"א יחידאה הוא שהוא קודש, ובסמוך על ראות אלקים תירגם גם אונקלוס מלאכא דד', והוא מוכרח, שאת השם לא יוכל לראות פנים אל פנים, כי לא יראני האדם וחי כ', והתיב"ע גם כאן תירגם עם מלאכא דד', ויגיד עליו הכ' (בהושע י"ב ה') וישר אל מלאך ויוכל גו' — ריעו, וכן דעת רש"י ראב"ע ורלב"ג, וכן מבואר לחז"ל (בחולין צ"ב א') הרי אומר יעקב נעשה שר למלאך, ואמרו (שם) רמז לו שעתידים שני שרים לצאת ממנו ר"ג שבבבל כו', ופירש"י נשיא שבא"י שסמוכים הם ונק' אלקים, עד האלקים גו', וכן (בב"ר פע"ת סי' ו') נתגוששת עם העליונים זה המלאך שרו של עשו, (וע' שהש"ר פ' מי זאת עולה), ומה שא' שם כי שרית עם האלקים, את הוא שאיקונין שלך חקוקה למעלה, פי' שצורתו חקוקה למעלה אצל המלאכים, ונעשה שר כא' מצבא המרום במרום, וכן יל"פ אחז"ל (בסוכה ה' ב') ואימא בפנים של מעלה, שני כראות פני אלקים, שג"כ הכוונה על מלאך של מעלה, וכן יל"פ מש"א (שם בב"ר) מה פני אלקים דין אף אתה דין. שג"כ הכוונה על מלאך כזה שהוא בגדר דין כמו גבריאל, (המלות מה פני אלקים ולא יראו פני ריקם מתקו המפרשים שם). —

אות י. צ"ל התיקון אל אלקי ישראל, והכוונה עה"פ (בראשית ל"ב ב') ויקרא לו אל גו', ושניהם קודש, לדעת התרגומים וכאחז"ל (במגלה י"ח א') שאלקי ישראל קרא ליעקב אל. ובב"ר (סו"פ ע"ט) שאמר יעקב אתה אלוק' בעליונים ואני אלוק' בתחתונים, פי' שקרא יעקב ג"ע אל, כפי' היפ"ת והזה"ק שם. —

אות י"א. זובח לאלקים יחרם הוא חול, וכאחז"ל (בסנהדרין ס' ב') שהכתוב מדבר בזובח לע"ג, וכן תירגם יב"ע אצל מעשה העגל (בשמות ל"ב כ"ג) כפירש"י ממכילתא, ואינו לפנינו במכילתא כ"א נמצא בילקוט (שופטים ר' מ"ג), וכן בתדא"ר (פ"ד), וכן אז"ל (גיטין נ"ג ב') ויש פלח לע"ג, א"ל כי זובח גו' וסיום הפסוק בלתי לד' לבדו מורה ע"ז, וכ"ה בתרגומים. —

אות ט"ו. עיי' בת"י וירושלמי עה"פ ואם לאל ידך (דברים כ"ח ל"ב) שעשאוהו קודש, נגד המס' סופרים (פ"ד ה"ט) שהוא חול. —

כל הכתוב לחיים

קובץ מכתבים, שאלות ותשובות.

כא.*)

כבוד ידידי הרב הה"ג וכו' מהר"ש שפיטצער הי"ו אבד"ק טיסא-בוגרן.

על דבר הגהתו בספר הרקח סימן שע"ז, הצדק עמו כי צ"ל בהרקח שם »וכן כלי ע ץ וכו'«.

אמנם מה שפירש ברקח שם »ומקשי בירושלמי וכו'«, דדעת רבנו דכלי המקבל טומאה מה"ת כגון כלי מתכות אף שגדול מאוד צריך לפתוח כמוציא רמון ובכלי שאינו מקבל טומאה די בשפופרת הנוד, ושפיר 'מייתי ראי' מים ש"ש דכלי מתכות מקב"ט מה"ת כי הוצרכו שם כמוציא רימון — לדעתי אינו צריך לכ"ז, כי מ"ש הרקח »ובשילהי חגיגה וכו'« לא קאי לראי' כי כלי מתכות מקב"ט, אלא אדלעיל קאי, דבכלי אין טובלין, מדאיצטריך לתרץ פתוחים כרמונים. כי סדר תשובתו של הר"ר אלעזר בר שמואל ממרונא כך הוא: מתחילה מייתי מתוספתא דמקוואות דבכלי אין טובלין, ואח"כ מהירושלמי דפרק אמר להם הממונה דרגלי השוורים היו פתוחים כרימונים, לבטל תורת כלי. ואח"כ כתב דלא מיבעי בכלי שמקבלת טומאה דתורת כלי עליה ופוסלת לטבילה, אלא אף בכלי שאינה מקבלת טומאה ג"כ לא בטלה מתורת כלי ופוסלת לטבילה. ומביא ראי' מכלי גללים כלי אבנים שאין להם טומאה, א"כ אף כלי המחזיק כמה מקואות וכלי עץ, (לפי הגהתו) ביותר מטוריים, אע"פ שאינה מקבלת טומאה מ"מ פוסלת בשאיבה. (אמנם מ"ש »אם מחזיקות יותר מכוריים אין תורת כלי עליהם« לא הבנתי. הא רק אין תורת טומאה עליהם, אבל תורת כלי עליהם לפסול בשאיבה? ואפשר הכוונתו, דאין תורת כלי עליהם לענין טומאה וצ"ע.) — ואח"כ כתב דשאר כלים אפילו גדולים מקבלים טומאה כמ"ש בשבת ומנחות, א"כ מכ"ש דפוסלין בשאיבה. ואח"כ חוזר לעיל, שכתב דלי פוסלת בשאיבה, ומביא ראי' מירושלמי דיום' דהוצרך לתרץ פתוחים כרמונים. ואי טובלין בכלים ל"ל לתרץ דהיו פתוחים וכו'.

וראה במרדכי שבועות הל' מקוואות שהביא תשובת רבינו יואל על השאלה שנשאל שרצה לומר כיון דאינו מקבל טומאה לא תהי' פוסלת בשאובין, ודחה מתו"כ דלא היא דשאובין נינהו. אמנם אח"כ הקשה מים שעשה שלמה האיך היו מטבילין הא כלי הוא. ותירץ דתחתונו היה מנוקב ובטל מתורת כלי. יעיי"ש. ופלא הא הך קושיא והתירץ איתא כן כפירוש בירושלמי? ומשם הביא גם הרקח.

הומנה תרצ"ג בחדש כסלו.

ידידו דו"ש בברכת התורה

הרב חיים יהודה עהרענרייך

---

*) ראה אוצר החיים תרל"ה עמוד 67-68.

כב.

אל כבוד מר יחיאל הלוי מאיער נ״י, פאפא (אונגריה).

שאלתו:

»ימחול להודיעני אודות המנהג שנוהגים בחוה״מ של פסח שביום א׳ חולצין התפלין אחר קריאת התורה ובשאר הימים קודם הלל, היכן יש לו מקור לזה, שעפ״י השו״ע צריכין לחלוץ בכל הימים קודם הלל עיין שו״ע או״ח סי׳ ל״א טו״ז סק״ב, ואפשר שהטעם הוא כמו בקריאת המגילה בסי׳ תרצ״ג מג״א סק״ב ועי״ש במחהש״ק ויקר הוא תפילין, עכ״פ הי׳ צריך לעשות ג״כ החילוק הנ״ל בחוה״מ והי׳ צריך לרמוז עכ״פ על הנ״ל«.

תשובה:

הפוסקים הראשונים לא דברו כלל אימתי חולצין התפלין בחול-המועד עד שבא הרמ״א באו״ח סימן כ״ה סעיף י״ג וציין לדברי הרב בשו״ע: »וביום ראש חודש חולצים אותם קודם תפלת מוסף. הגה, וה״ה בחוה״מ ודוקא במקום שאומרים במוסף קדושת כתר. מיהו נוהגים לסלקם קודם מוסף בכל מקום (ב״י)«. וכתב מג״א שם ס״ק ל״א »כתב הרמ״ע בתשובה לחלוץ קודם הלל והש״צ אחר הלל וכ״כ הלבוש סי׳ ל״א וכן ראוי לנהוג וע׳ סי׳ תרנ״א ס״ז בהגה. ונ״ל בח״ה של סוכות אף הש״ץ יחלוץ קודם הלל בעוד שמוכרין האתרוג«. והטו״ז באו״ת סימן ל״א ס״ק ב׳ כתב: »דהמניחן בח״ה יש לחולצן קודם הלל ומכ״ש קודם קריאת התורה שהם באים בשביל המועד ומורים על עיקר האות משא״כ בראש חודש שאין הטעם משום אות אלא משום קדושת כתר על כן החולצן חולץ קודם מוסף כמ״ש סי׳ ב״ה כנלע״ד נכון«. והשוה מ״ש טו״ז באו״ח סימן תכ״ג סק״ב, ובמג״א שם סק״ו.

ופוק חזו מ״ש החק יעקב באו״ח סימן ת״ץ סק״ב: »ונראה הסכמת האחרונים לחלצם קודם הלל וקריאת התורה והש״ץ אחר הלל. וכבר נתפשט המנהג על פי דברי רמ״א ס״ס כ״ה בהג״ה לחלצם רק קודם תפלת י״ח במוסף ואין לשנות מנהגם כמ״ש הט״ז עצמו ס״ס כ״ה אפי׳ על מי שאינו חולצם כלל וכ״ש במנהג זה שנתיסד על פי רמ״א בשם ב״י שאנו נמשכין אחריהם בכל מקום ובפרט בח״ה של פסח כמ״ש הרא״ש בהל׳ תפילין בשם ר׳ יוחנן היה חושש בראשו ולא הוה מנח תפילין אלא מפיסחא לפיסחא ומה שהיה מניח בפסח נ״ל משום דכי כתיב ושמרת את החקה בפסח כתיב עכ״ל. ואם כן איך יסיר התפילין קודם קריאת הפ׳ הזאת ומשום לא פלוג יסירם תמיד אחר קריאת התורה נ״ל«.

ומירושלמי זה יש רוצים להביא ראיה דחול המועד זמן תפילין, ראה שו״ת רמ״ע מפאנו סימן ק״ח מה שהאריך לפרש בזה. והשוה מ״ש בספר מקראי קודש (מוקצ׳בה 1933). וראה בארצות החיים להרב מלבי״ם הלכות תפילין סי׳ כ״ה ס״ק קי״ט דעדיין י״ל דר׳ יוחנן לשטתו דס״ל דהמניח תפילין בלילה עובר בל״ת (כמ״ש במנחות ל״ו) דושמרת את החוקה קאי על מצות תפילין, אבל אנן פסקינן דושמרת את החוקה קאי על חוקת הפסח דלילה ז״ת ואין ענין לתפילין אצל פסח, ומלבד זה הוא טעם קלוש יעיי״ש.

אמנם כבר הארכתי במקום אחר (אוצר החיים תרצ"ג) במחברתי »בית אב« כי הירושלמי הנזכר — לא היה ולא נברא. וממילא אעיקר דדינא פירכא.
הומנה בחדש ניסן תרצ"ה.

ובזה אתתום בכל הכבוד והוקרה
הרב חיים יהודה עהרענרייך

כג.

כבוד הרה"ג מו"ה יוסף הכהן שווארטץ נ"י מ"מ בגר"וו.

על חדושו מדוע תקנו נוסח תפלה על הניסים בחנוכה בחמשה לשונות של גאולה דכפי מבואר במגלת אנטיוכס הי' למתתי' ה' בנים (ודלא כמו"ש ריש"י ברכה) והם לחמו בעצמם והרגו הרג רב ובישלו הגזירה ועוד זאת הלא היונים רצו לבטל מהם חמשה דברים, חודש, שבת, מילה, נדה, ארוסה (עיין תורה מציון שנה ג' חלק ג' סימן י"ג) וע"כ תקנו תפלה זו בחמשה לשונות. עכ"ל.

אם »דרישה« היא נקבל — אבל אני מאמין באמונה שלמה כי מתקני התפלה לא כיונו לחידושו. ראשית, הלא גם לפורים תקנו האי נוסחא — ומה ענין חידושו להמן ואחשורש או למרדכי ואסתר? שנית, הלא בסדר רב עמרם גאון הנוסחא: על הנסים ועל הגבורות ועל התשועות ועל המלחמות ועל הפדות ועל הפורקן, — וכן הוא נוסחתו של רס"ג — וא"כ ששה לשונות של גאולה הוויין? מאנה יביא עוד בן אחד או עוד גזרה אחת?

ועוד, הלא במספר בניו — ובמספר הגזירות — נאמרו דעות שונות, זה פותח וזה מוסיף, וכי כל אחד תקן נוסחא חדשה למענו?
הומנה בחדש כסליו תרצ"ה.

החותם ברגשי כבוד
הרב חיים יהודה עהרענרייך

כד.

כבוד הה"ג וכו' מהר"ג גאיטיין נ"י. ברטיסלבה.

לתשובת מכתבו מיום ג' פ' בא הנני פותח תחלה על דברי תורתו. כבודו מביא קושי' בשם המגיד — מדוע שחיטת קדשים דוחה שבת הא שנים שעשו מלאכה בשבת פטורים ישחטו שנים — מי הוא המגיד הזה אינני אדע. אבל זאת אני רואה כי אתם אחוזים בחבל הפלפול עד שכבודו חדוש דבר חדש »מי יאמר שבאמת לא שחטו שנים בבית המקדש את הקרבן תמיד ומוספין«. תמה אני עליכם עד מתי אתם עוקמים עלינו את הדרך הישר והפשוט לסבוך דווקא בדרך עקש ופתלתול. הלא התורה אמרה (במדבר כח, ב) במועדו אפילו בשבת« (פסחים עז.) ועוד »תניא, תמיד דוחה שבת דאמר קרא עולת שבת בשבתו על עולת התמיד מכלל דתמיד קרב בשבת« (פסחים סו.) והשווה מכילתא פרשה ה' וספרי בהעלתך פסקא סה, ופנחס פסקא קמב. ומפורש בירושלמי נדרים פ"ג ה"ב »מחלליה מות

יומת וכתיב וביום השבת שני כבשים הא כיצד, (כלומר דשני פסוקים האלו סותרים זה את זה, דכיון שאסור לחלל שבת א"כ איך מותר להקריב קרבנות בשבת), אלא מלמד ששניהם בדבור אחד נאמרו מה שאין הפה יכול לדבר ואין האוזן יכולה לשמוע» (כלומר, בשעה שאמר הקב"ה מחלליה מות יומת הוציא מן הכלל ענין קרבנות, עיין שם במפרשים) הרי שהותרה התורה בפירוש הקרבת קרבנות בשבת, ואיך נבוא להקשות על השם יתברך שמו מדוע התיר כן? ומכל שכן שאין בחידושו »מי יאמר שבאמת לא שחטו שנים בבית המקדש את הקרבן תמיד ומוספין« — כלום. כי אם שחטו שנים את הקרבנות אם-כן אין כאן חילול שבת — ולמה כתיב הנך דרשות הנ"ל שקרבנות תמיד ומוספין דוחין את השבת?

וכמדומה לי שראיתי בחידושי רבינו חתם-סופר שתירץ על קושי' אדם גדול איך פסח דוחה שבת לפמ"ש בתוס' ריש פסחים דמי שאין לו קרקע פטור מפסח ומבואר פרק ראד"מ בציצית לטליתו ומזוזה לפתחו שאינה דוחה השבת משום הואיל ובידו להפקירן א"כ הכי נמי הואיל ובידו להפקיר הקרקע ויהי' פטור מפסח וממילא לא דחי שבת? ותמה עליו, התורה אמרה במועדו שפסח ידחה שבת, ואת אמרת לא ידחה?

באמת, לא הייתי משיב לו על חידושו בסגנון זה — אמנם לא יכולתי להתאפק שלא לגלות לו טפח עד היכן הדברים מגיעים של התועים בתהו לא דרך — וכסיתי עוד טפחיים..

אני לא נתחנכתי בדרך הלימוד הזה, עוד בילדותי הורני אבי מורי ז"ל את הדרך הישר של המלבי"ם ז"ל, ובדרך זה אני הולך בעזהשי"ת.

הומנה ב' שבט תרצ"ד. בכל הכבוד

הרב חיים יהודה עהרענרייך

כה.

כבוד הרב הנכבד!

קבלתי המחברת האחרונה מאוצה"ת (תרצ"ה ה-ט) ותודה רבה. ראיתי שם מאמר י. כ. רובינשטיין »קיום גירסא שמחקה רש"י« וכל זה כתוב במאמרי »לחקר התלמוד« בתרביץ שנה ג' ס"א צ"ד 10—11. ומה שהוסיף ה' א ש»צריך למתק מהגמרא מן אמר אמימר עד כבר פרכה רבא« הוא טעות, וכי גם לפי גירסא זו מן אמר אמימר הוא מסתם-גמרא, וע' בדורות הראשונים ח"ב רפ"ה שרמזתי עליו במאמרי שם הערה א'. ומר רובינשטיין יושב בפנה נדחה בליטא ואין לו ספרים ו»מחדש חדושים« שכבר נתפרסמו הרבה דורות לפניו, כמו שכתבתי לו מכבר במכתב פרטי. אולם מאמרי בתרביץ ראה ורמז עליו במחברתו לחקר סדור התלמוד צד נ"ב בהערה — אלא שעכשיו שכח שכבר קרא חדוש זה. וכדאי להעיר ע"ז במחברת הבאה.

אסרו חג שבועות תרצ"ה, ברלין.

בדרישת שלום וכבוד רב

חנוך אלבעק

ב״ה׳ הומנה תשרי־מרחשון הרצ״ו שנה (יב) א׳ מחברת א־ב

בנתי־בספרים

הוספה ל„אוצר החיים״.

דו־חדשי לביבליוגרפיה ולמחקרים בספרים וסופרים
ערוך בידי
הרב חיים יהודה עהרענרייך

התתימה דולר אחד לשנה. מודעות במחיר 10 סנט לשורה.	כתובת המערכת והמשלחת Rabin Ch.L. Ehrenreich Humenne (ČSR)

תָּכְנִית

נגשים אנחנו לקבוע מקום מיוחד, לבנות בית לביבליוגרפיה־העברית ולחקירה בספרים וסופרים — בשם »בנתי־בספרים«.

מדייקים אנחנו: »לקבוע מקום מיוחד« — כי לחקר הביבליוגרפיה־העברית וספרותה הקדשנו כבר מקום בירחוננו »אוצר החיים«. אמנם התם הי׳ חקירה זו רק ענף אחד להמון מקצועות שמצאו קן בירחוננו, וכמובן, לא היה בידנו להקדיש מקום קבוע ומוגבל למקצוע אחד. ונתאמת הפתגם: »הכל תלוי במזל אפילו ספר תורה שבהיכל« — כלומר, הכל הי׳ תלוי במזל, איזה מקצוע שבהורה יקח מקום בראש בהיכל ירחוננו. אמנם כעת אומרים אנחנו »לקבוע מקום מיוחד«« לביבליוגרפיה והמדעים הקרובים אליה — ממילא כל המקום הזה מוקטר ומוגש רק לה לשמה.

»בנתי־בספרים« בא למלא מקום בן גילו הקודם לו: »ציישריפט פיר העברעאישע ביבליוגראפיע« לפריימן־בראדי. עתון זה יהיה הממשך לחברו — עתון המכוון כלפי מחברים, מו״ל־ומוכ״ס; עתון־המודיע לכל קהל ישראל חובבי ספרותנו מה חידש בביה מדרשנו...

ב»בנתי־בספרים« אנחנו קובעים שתי מחלקות.

במחלקה הראשונה: רשימות ביבליוגרפיות ודברי בקורת לכל העתונים, מאספים וקובצים; ספרים ותוברות וקטולוגים המופיעים בשדה ספרותנו בעברית, אידית ולועזית — ומראה־מקום למאמרי־מדעיים שקבעו מקום בעתונים־פובליציסטיים.

את העתונים, מאספים וקובצים נרשים על פי סדר א״ב, ואת הספרים והחוברות

על פי סדר המקצועות: מדע המקרא; תלמוד ומדרש וספרית רבנית; פילוסופיה וקבלה; תפלה ומנהגים; היסטוריה וביבליוגרפיה; פיוט, בלשנית וספרי לימוד, אגדה ודרוש; ספרות־היפה; ספרי־מדע־כלליים. ובסוף השנה אי"ה תבא השקפה־כללית ומפתח לכל התוצאות משנה שעברה על פי הענינים והמחברים.

במחלקה השניה: מחקרים בספרים וסופרים, בבתי־דפוס ומו"ל, ובכתבי־יד שלא זכו אור הדפוס.

זוהי פרגרמתנו. הצלחת מלאכתנו תלויה כמובן במדת עזרתם שימדדו לנו המחברים והמו"ל להמציא לידנו תוצאותיהם, החוקרים את מחקריהם וחובבי ספרותנו את דמי־חתימתם.

על ידנו יוכל כל איש אוהב־ספר להמציא לו כל ספר שלבו חפץ, בלי שום שכר טרחה.

תקותנו חזקה לנו כי חכמי וחובבי ספרותנו ידעו לערוך ערך עבודתנו — וכל אחד ואחד ימהר לעזרתנו כיד ה' הטובה עליו.

הומנה תשרי תרצ"ו.

הרב חיים יהודה עהרענרייך

א.

רשימות ביבליוגרפיות ודברי־בקרת

[בכל מקום שאינו נזכר שם המבקר היא כתוב על ידי העורך הרב ח. י. עהרענרייך.]

עתונים מאספים וקובצים.

1) **הכוכב** (ירחון) קובץ ביאורים.. בש"ס בבלי וירושלמי ובספרי הראשונים והאחרונה ושו"ת... העורך יצחק שטערנהעלל.... מונקאטש שנה א' חוברות א־ד תרצ"ה.

הירחון ערוך ביד ת"ח ש"ש בו טוב טעם ודעת וכשרונות למלאכה זו. מעניניב ביחוד המאמרים של אדומו"ר הגה"צ האב"ד ור"מ דק"ק מונקאטש שליט"א המוקדשים למחקרים בתלמוד־ירושלמי (קרקע־בתולה לרבנינו) ואי"ה שוב אשוב אליהם.

2) **הסגלה** (שבעון) מוקדש להעתקת כתבי־יד עתיקים שלא נדפסו מעולם. יופיע רק במאה אכזמפלרים למאה חותמים קבועים.. המעתיק והמו"ל המעיר והמצייר מנחם זאב בוטשן־חסידה. הכתבת: הסגלה, ירושלים. ת. ד. 31. כ"ו חוברות. (תרצ"ד־תרצ"ה).

המצאה־נפלאה עלתה ביד רמ"ז בוטשן־חסידה. ראה בני עלייה, שיודעים לערוך ערך גלוי כתבי־יד של רבותנו הראשונים, והן מועטין — ואין הקומץ מהם משביע את המדפיס. על כן גמר להו"ל שבעון בשם הסגלה יכיל תומר של עשרה דפים כ"י שלא נדפסו מעולם, מלבד ההוספות של הערות, ותקונים, ומאמרים בכל שבוע, ואשר עי"ז במשך השנה יקובץ ארבעה או חמשה ספרים יקרים, שישאר להם ערך־גבוה כמו כתב־יד ממש, אחרי שלא יוצא בדפוס, רק במכפלה (סנטסיל) ורק למאה חותמים קבועים ולא יותר... ועי"ז ישארו רק אצל 'גדולי־התורה המדע, יודעי־בינה, אנשי הרוח על שדמת התורה והחכמה« ...

עד היום יצאו כ"ו חוברות — תוכנן: מדרש הגדול דברים פ' דפים —

כתובי שם להראב"ד מס' ע"ז, שבועות, ב"ק, ב"מ, ב"ב, סנהדרין, כתובות 12-67 דפים, — שבלי הלקט ח"ב 78 דפים, — פירוש הרמב"ם לפרקי אבות קראט 36 דפים, — פירוש שם המפורש לר' אשר בן דוד ז"ל 15 דפים, — סוד השבועה לר' אשר נכד הראב"ד 24 דפים,— פירוש הקדיש לרש"י ז"ל 4 דפים, — פי' י"ג מדות לר' אשר הראב"ד בר' דוד 21 דפים. — לכולם צירף הערות, תקונים, מבואות ומפתחות (בהמשכים); ושאלות ותשובות מהתותמים יבואו בדפים האחרונים.

חכמה ומלאכה יש כאן — נקוה כי גם תמיכה־הגונה מצד חובבי ספרותנו העתיקה יהיה כאן. ראוי הרב הגדול והחכם הזה לברכה עד בלי די.

להערותי על ספרי רבותנו הראשונים ב»הסגלה« — שמתי מקום במדור אתר בירתוני.

3) **ידועות** החברה העברית לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה. שנה ג' חוברת א' ניסן תרצ"ה... ירושלים. הוצאת החברה... (דפוס מרכז ירושלים) 40 ע' 8o.

מן התוכן: התגליות החדשות בשכם. מאת י. בן־צבי. מאמרים לחקירת א"י מאת ש. קליין. »מערתא דבקע« ושאלת קדמותה של »פקיעין« מאת י. ברסלבסקי. דברי בקרת. **דו"ח על פעולת החברה.**

4) **עלים** לביבליוגרפיה וקורות ישראל.. העורך דוד פרענקל וינה. חוברת ד' ניסן תרצ"ה.. (דפוס אפפל וינה) 97-125 ע' ס"ר.

מן התוכן: ספרים חדשים. א. אדלר, הדפסת הש"ס בספרד ופורטוגאל לפני שנת ר"ס. ד. מגיד, שיר לא נודע מאת רי"א די מודינא. ש. ברונשטיין, שלשה פיוטים חדשים לרי"א ממודינא. ד. פרנקל, לקורות ישראל בקושטא. דקדוקי ספרים. ספרים עתיקים.

5) **קרית ספר** רבעון לביבליוגרפיה.. שנה שתים עשרה א, ירושלים, ניסן תרצ"ה...

ממאמרים: ד. ווכשטיין: מפתח הצוואות; א. מ. הברמן: המדפיסים בני אביגדור הלוי קצב מפדוא; א. יערי: לקוטים ביבליוגרפיים.

6) . . . שנה שתים עשרה ב. ירושלים תמוז תרצ"ה:

ממאמרים: י. ריבקינד: ספרות ההגדה של פסח; א. ז. אשכלי: הפלשים, ביבליוגרפיה.

7) **תרביץ** למדעי הרוח.. ערוך בידי י. נ. אפשטיין שנה ו' ספר ד': תמוז תרצ"ה, ירושלים ע' (2) 433—552 (2) 8o

מן התוכן: לחקר ההלכה של פילון, מ"צ סג"ל; שרידי שאלתות, י"נ אפשטיין; מכילתא, ע"צ מלמד.

8) **Judaica** 7-8-9-10-11-12 Heft. Zeitschr. für Gesch. Lit. Kunst u. Bibl... Herausg. u. Red. S. Bettelheim, Bratislava.(1935)

המאמרים ב»יודאיקא« מוקדשים רובם ככולם לקורות קהלת ברטיסלבה (פרסבורג) וחכמיה.

9) **Monatsschrift**... 79 Jahrg. Heft 1, 3, herausgegeben von J Heinemann. 1935. M. D. Marcus Verlag Breslau. 1-65, 209—280.

מן התוכן: גורלו של כ"י תלמודי, מאת אורבאך; לתוצאה החדשה של בראשית רבא, מאת אלבק והללר; למטמטיקה בתנ"ך ובתלמוד, מאת לעווי; אתר, בעברית־תלמודית, מאת ד. ילין (על מחברת 2 ראה »אוצר החיים« בפרק »אספקלריה המאירה« בראש החוברת האחרונה לשנת תרצ"ה.

10) **The Jev Anarterly Review** Vol. XXV April 1935 Nom 4, 'ע 329-540. Text by and Aboud Maimon, Prof A Marx מן התוכן Muemonie Verses Concerning The Works of Maim. Prof I. Daurdsohn; Maim and The Tadaític Mdrashim. Prof. L. Finkelstein; The Classification of The Law intke Miskuch Torah. Dr. Rooz Cohen.

ספרים וחוברות.

1) מסכת מכות מן תלמוד בבלי עם פירוש רש"י ותורה אור הגל עם סימני־ההפסק והערות ועוד הוספות שונות ערוך ומסודר ע"י הרב שבתי בורנשטיין. הוצאת חברת »טעם ודעת« תרצ"ה ירושלים דפוס סלומון. 4-88 ע' 4.

כבר היה לנו הזדמנות לפרש על תועלת המפעל, נתינת התלמוד־בבלי בסימני ההפסק, ועל ערך עבודתו של הרב בורנשטיין (אוצר החיים תרצ"ג עמוד 3). — וכמעשהו למסכת ברכות על פי הכללים בראש הספר, כך מעשהו למסכת מכות. ועוד הוסיף »פתיחה למסכת מכות« סקירה כללית על מהות המסכת, »המבאר«, באורי המלים הארמיות והבטויים התלמודיים לעברית פשוטה וקלה, »רשימת המקומות«, באורי המקומות הבלתי תנכיים שבמסכת שלפנינו.

חבל כי לא נסדרה מסכת זו בסדר־חצוץ המאיר עינים כמו שנעשה במסכת ברכות. גם השמיט את מסורת הש"ס, עין משפט ונר מצוה — ופירוש רש"י נסדר מאותיות רש"י ולא באותיות מרובעות.

למטרה: להקל את ההבנה בספרי תורה־שבעל־פה, ע"י הוצאתם מחדש, בסמני ההפסק וההטעמה הנהוגים, נוסדה החברה »טעם ודעת« בירושלים, והיושב ראש הרב בורנשטיין. חוב על כל מי שלבו חפץ להגדיל תורה ולהאדירה, להרחיבה ולהפיצה, שילוה אל החברה זו וישלם מס־חבר, לתת לה את האפשרות להוציא מכח אל הפועל את העבודה אשר קבלה עליה.

2) ספר עמודי גולה הם שבעה עמודי עולם. אשר חצב ויסד יסודתו בהררי קדש מרנא ורבנא רשכבה"ג רבינו יצחק מקורביל בעל התוספות אשר נקרא בשם ספה מצות קטן עם הגהות דרבינו פרץ שמו נודע ומפורסם וענין הספר ומהותו תמצא בהקדמתו (ע"כ דברי השער הראשון) שנדפס בק"ק לאדי בשנת תקס"ה וזה רבות בשנים שלא נמצא הספר הקדוש הזה אף אחד בכמה עיירות גדולות, תהוצאתיו לאור בעזרת השם יתברך ה"ק דוד הארפענים מלפנים דומ"צ דק"ק נאסאד וכעת תופק"ק קלויזענבורג יצ"ו. בדפוס מ. ל. הירש סאטומארע תרצ"ה. 24-329 עמ' 80

לחדש את הסמ"ק בתוצאה מסודרה, עלה מתחילה במחשבה לפני, ונדפסו העמודים א—פח בבית הדפוס פרידמן־מרקוביץ דעווה, ונמסרה המלאכה אח"כ ליד ידידי הה"ג המפואר מהו"ד הרפנום בקלוזש (קלויזענבורג), והוא גמרו בבית הדפוס הירש בסטומרה. (ונלכה בגופו המדפיס הירש, »להודיע בשער בת רבים כי הגליונות עד דף י"ב לא נדפסו בבית דפוסי ע"כ הטעותים שנמצאו בהגליונות הנ"ל אין האשמה בי כלל וכלל לא« — וטעה הוא — כי עד »גליון« י"ב נדפס בדעווה).

על פי עצתי נתפרדו הגה"ת ר"פ והמראה מקומות מגוף הסמ"ק וקבעו מקומם תחת הסמ"ק. ר"ד הרפנום הגיה המראה מקומות בפנים הסמ"ק.

הסמ"ק הוא יקר המציאות, ולמותר להאריך בתועלת חדושו. הרב והרפנוס השקיע בהוצאתו דמים רבים (דמים תרתי משמע) וכל מי שיביא ברכה זו לביתו לא לבד כי יתעשר במרגלית יקרה מספרות הראשונים — כי גם יקיים מצוה והחזקה בו. הספר יש להשיג גם בבית־המערכת שלנו.

3) ספר **האשכול** יסדו רבנו אברהם ב"ר יצחק אב בית דין נ"ע בנרבונא. יוצא לאור ע"פ כ"י ערוך ומסודר ומוגה ומבואר ועם מבוא בראשו ע"י הר"ר שלום אלבעק ז"ל. ערכו והשלימו וגמרו בנו חנוך אלבעק. חלק ראשון. הוצאת ראובן מס ירושלים התרצ"ה. (דפוס מרכז ירושלים) 4-95-247 ע' ״.

הפולמוס־המסובך שהתלקח סביב ספר »האשכול« שהו"ל הרב רצ"ב אויערבך (האלבערשטאַדט תרכ"ח־תרכט) — ידוע בעולם התלמודי והמדעי. הספרות שעמדה על ידו יצאה כמעט מנקודת האמת לפגיעה בכבוד חס לי להיות תוזר וניער על הקטיגוריה והשטנה שגרמו פירוד לבבות בין התלמידי־חכמים. מהר"ש אלבק המקטרג לא זכה בשביל זה להמשיך את הוצאת האשכול על פי העתקתו מכ"י כרמולי וכ"י פריס — ונתאמת מאמרם: »מחלוקת בתי דינין, תורבן העולם« — וברא מזכה אבא, והוציא לאור את החלק הראשון ממנו, המכיל כחציו של הספר עם המבוא. השנויים בין האשכול של אויערבך ובין זה של אלבק עתה פרושים לפני כל המתעניין בנושא זה — »יבא טוב ויקבל טוב מטוב לטובים«.

וברא כרעיה דאבוה. הוא לא מצא הערות מאת אביו הרה"ח ז"ל אלא לדפים אחדים (עד עמ' 92). ומשם ואילך כל ההערות הן שלו. ואף לשל אביו הוסיף מדיליה וצרפן בין חצאי ריבוע. בהערותיו רמז על מה שנחוץ »כדי לדעת מקורות הספר ולהבין דבריו והשתלשלות ההלכה«.

ומבוא גדול שלח אביו לפניו להורות חיי רבנו אברהם בן יצחק אב בית דין וקורות ספריו בכלל וס' האשכול בפרט. בששה פרקים הוא נותן ציור נאמן מתולדותו, ארצו עירו וישיבתו; מפירושיו על סדר המסכתות ומתשובותיו בהלכה; מס' האשכול שבכ"י; מהמחברים אשר השתמשו בס' האשכול, ואשר יחסוהו לרבנו האב"ד; באור לשם »האשכול« המתאים לעניני ותכונתו של הספר; ממשפט מלאכתו וסדורו של האשכול; מה לקח מס' העתים ומה השמיט; ולבסוף מפתח שמות הספרים והסופרים והתוארים, הארצות והעירות והמלות הזרות הנזכרות בס' האשכול. את המבוא כתב הר"ש אלבק לפני חמשה ועשרים שנה בערך. והנה מלבד שלא גמרו, הנה מאז ועד היום נדפסו הרבה מאמרים על ענינים שדן בהם, וכן זכינו לגילוי־דברים שלא נודעו למחבר, על כן קם בנו ה"ב הנכבד וערך ועבד אותו מחדש, הוסיף והשמיט ברוב בינתו ועשרת ידיעתו והבין לפנינו דבר ולא חצי דבר.

בכלל הרי לפנינו עבודה של התמסרות הרצינות, בדייקנות וברוחב דעת. אין המקום הזה מוכשר לקבל כל ההערות שהעלתי לגוף הספר ולהחידושי המו"ל — כאשר נזכה לאור־השלם, אי"ה, שוב אשוב לקבוע להן מקום — אמנם על ענין אחד במבואו רוצה אני להגיד כאן אחרי כי כבר היה לי הזדמנות לישא וליתן בו בבאורי לאבודרהם (קלוזש תרפ"ז). — ועדיין לא יצאתי מידי מבוכה זו.

במבואו פ"א (עמוד יא) כתב: »הרב ר' יוסף אבן פלאט מלוניל. בס' אבודרהם שער ג' (ד' אמ"ד ז' רע"ב) מעתיק תשובה ממנו אל רבנו האב"ד«. מה דפשט ליה למר עדיין צ"ע אצלי. כבר ציינתי בבאורי לאבודרהם עמוד ע"ג הערה קמ"ז כי מצד אחד עומד הרשב"א ח"א תשובה י"ח שמסיים »כל זה השיב ר"י אבן פלאט לר' אברהם בן דוד ז"ל« ועמיה בארחות חיים הלכות ברכות סימן ע"ב שכתב מפורש שהשיב ר' יוסף אבן פלאט כן לראב"ד. ומצד השני עומד האבודרהם שכתב »ועל זה שאל הר' אברהם ב"ר יצחק אב בית דין

את הר' יוסף אבן פלאט« ועמ״ה בספר המאורות דף ל״ד (ראה מבוא לספר השלמה — פאריש תרמ״ה — צד 19) כי »השיב ר״י אבן פלאט להר״ר אב״ד«. ומעתה מהיכא תיתי כי »ט״ס בתשו' הרשב״א והשאלה נשלחה מרבנו האב ב״ד« (במבואו שם) — ויל לאידך גיסא כי לפני המחבר אבודרהם הי' תשובת הרשב״א (שמביא דבריו במקומות רבים) והמעתיק הראשון של ספר אבודרהם כתב »רבינו אב״ד« וכונתו לרבנו »אברהם בן דוד« והשני טעה בחשבו שתיבת »אב״ד« היא הכינוי הידוע לר' אברהם בן יצחק וחשב לתקן, ותקנתו קלקלתו (ראה באורי לאבודרהם שם)?

גב מ״ש »שגם בעטור ח״ב (ל״ד ע״ב) נמצא »ונשאלתי מאת הרב החסיד העניו למסור וכו'« וכבר הראיתי למעלה שהר״ב העטור מכנה לרבנו האב ב״ד בשם »הרב החסיד« סתם« (במבואו שם) — עדיין מדי ספיקא לא יצאנו, »למי הדברים מגיעים, כי שהה מבאר חכמי צרפת ר״ת ותלמידו הרא״ם ומחכמי פרובינצא« (מבוא אויערבך עמוד 12)

ולכאורה נראה יותר ליחס השאלה לראב״ד מן לאב ב״ד.כי את האב ב״ד לא מצינו שהוא נושא ונותן את ר״י אבן פלאט, ובמקום אחד שהביאו (האשכול־ אלבק עמ' 15) לא נמצא המאמר הזה בכ״י כרמולי רק בכ״י פריס. ויפה העיר במבואו שיוכל להיות שהוא נוסף מאת מעתיק ת״ח ששמע בשם ר״י אבן פלאט«. ואם כי »הלשון »ואני הכותב« הוא סגנונו של רבנו האב״ד« — גם בזה עדיין יש לדון אם כל »ואני הכותב« אינם מאת מעתיק ת״ת והלשון »ואני הכותב« מוכח לזה?

וגם אם נאמר שהוא מלשון האב״ד — עכ״פ שמעינן מזה רק ששמע בשם ר' יוסף אבן פלאט, אבל עדיין לא מצינו שנשא ונתן עמו. משא״כ הראב״ד כתב בתמים דעים סימן ז' »מפי הרב ר״י אבן פלאט נעורתי«, והריץ אליו אגרת כנראה בסי' כ״ג ועיין בספר האסופות סימן ל״ג, אם כן קרוב לנו לומר שגם שאלה זו נשלחה מאת הראב״ד לר״י אבן פלאט.

ועוד ההשגות בין פרקי התשובה באבודרהם מתחילות »אמר אברהם אין זה כלום« או »לא מתהרא« ומי שיש חיך לטעם ואוזן שומעת יבין כי זה לשון הראב״ד בעל השגות. ובפרט ההשגה המתחלת »אמר אברהם אין זה כלום שלא אמרו לפטור מן הברכה כשאכל טבל וכו' דומה ממש להשגת הראב״ד על הרמב״ם פ״א כהלכות ברכות הלכה י״ט. ולא הבנתי מ״ש בהערה שם »שמזה שנמצאות השגות מראב״ד על תשובת ר״י אבן ופלאט (אבודרהם שם) אין ראיה שהתשובה היתה ערוכה אליו« — .ואולי כונתו כי הראב״ד מצא התשובה אצל האב ב״ד והעיר עליה?

סוף דבר שם השואל לשאלה זו עדיין לא נתברר.

אקוה כי בחלק השני העתיד להופיע יאיר הרב המו״ל הנכבד אור בהיר בפתורת שאלת שם השואל — ובכליון עינים אנו מחכים לו.

לבסוף הנני מעורר את כל מבקשי ספרים בחנם — כי הספר האשכול אינו נותן המחבר הנכבד במתנה לשום איש.

4) ספר **ובחרת בחיים** שאלות ותשובות בעניני אורח חיים חלק ראשון עד הלכות שבת ועד בכלל מאת הפוסק הגדול בעולם רבנו שלמה קלוגר זצ״ל מבראד. ערכתים וסדרתים לדפוס ביגיעה רבה אני נכדו שלמה קלוגר בן לאאמו״ר הגאון מו״ה אברהם בנימין קלוגר זצ״ל. בודאפעשט תרצ״ד. בדפוס האחים נעווירץ בודאפעשט. 180-8-4 ע' 20.

ר' שלמה קלוגר, או כפי העם »דער בראדער מגיד«, אישיות מפורסמה בשדה ההלכה. פסקיו שנתפרסמו בספריו שיצאו לאור נתקבלו אצל מורי הוראה

להלכה ולמעשה. בן בנו סדר המון תשובותיו שעדיין לא נתפרסמו, ואשת נעורין הו"ל על חשבונה הספר הזה שהוא הראשון מארבעה חלקי שו"ת בעניני או"ה למוהריש"ק.

דרך תשובה שהורה מהרש"ק גלוי וידוע לכל העוסק בהוראה, ואך למותר לספר טובו, קחו הספר הזה בידכם ותראו מטבע של שלמה טבוע על כל תשובה ותשובה.

בראש הספר קבועה »סקירה קצרה על התפתחות השו"ת« מאת »שלמה צבי כ"ץ שטרן פה בודאפעשט יצ"ו« — הפתעה־נעימה בראש ספר רבני־תורני. המאמר נערך בטעם־ספרותי. והשווה ספרו של בועז כהן »קונטרס התשובות« (בודאפעשט תר"ץ). — לתשובה סימן סד: מענין הדבר כי תשובה זו נדפסה בהחלוץ (לבוב תרי"ב עמוד 36 והלאה) בעילום שם המשיב — ובשינויים קטנים ובהערות המביא לדפוס — ומתמיה, האיך באה תשובה זו לידי השור־המזיק?

בפתח הספר »במקום הקדמה« מודיעני ידידי מר שאול חיות מוינא כי »מכין עתה לדפוס קונטרס מחליפי שאלות ותשובות עם הגאון מהרש"ק זצ"ל« — הכל על דאבדין ולא משתכחין, ובתוכם החכם הנכבד הזה. ביום י' לאדר שני נפטר שאול חיות, בר אבהן ובר אוריין, ממונה בבית הספרים של הקהלה בוינה, — תהי נפשו צרורה בצרור החיים.

5) ספר דזכה רבה כולל רזבי הסגיות החמורות והעמוקות המדברות מענין הא דאמרינן בכמה מקומות העמד דבר על חזקתו.. אשר לקט.. שקל בפלס.. וחקר בעיון רב בפלפול ובסברא הרב הגאון חריף ובקי... מוה' יעקב ליב קראך זצ"ל סדרו והוציאו לאור פנחס יעקב הכהן.. חלק שלישי (ג) על אבן העזר ליפסיא שנת »זה הספר חזקה רבה א"ה ג' (תרצ"ג) לפ"ק. (דפוס טייבער לייפציג) 2־12־291 ע' 20.

6) . . . חלק שלישי (ד) על אבן העזר ליפסיא שנת »זה הספר חזקה רבה א"ה ד'« (תרצ"ד) לפ"ק.. 2־10־301 ע' 20

על הקודמים ראה אה"ת תרצ"ג ע' 168 מזמור לתודה הריעו להנכבדים האחים קראך בני בן המחבר כה"ר שמעיהו קראך ז"ל המו"ל, ולהרב פנחס יעקב הכהן המסדר — על השמינית מהעבודה הענקית ב»חזקה רבה« להרב מהר"י קראך זצ"ל. חלק זה הוא סיומו של אבן העזר ונאסף שמה, היד החזקה בעניני כתובתא ותוספתא, בטיב גיטין וקידושין, בשטרי חליצה ומיאונין, ובהלכות עגונות. ויד ה' עליו לירד לעומקה של כל חזקה וחזקה

בבקיאות נפלאה ובפלפול עצום ונורא. והרב המסדר עשה מלאכתו באמונה, לסדר סדרים על מכונה, והנכבדים הנכבדים התאמצו להוציא כלי חמדה.

ובכן לכל היד החזקה עינינו, ונזכה בקרוב להחלקים הבאים של הספר הענקי הזה ולברך ברכת הנהנין על המוגמר. וביום טוב הזה אי"ה אסקור על פני כולו סקירה מפורטה.

7) ספר מאורי אש כולל חקרי הלכות חדושים ובאורים בענינים שונים הנוגעים לענין מאור האלקטריא בשבת ויו"ט מאת שלמה זלמן אויערבאך מישיבת עץ חיים. ירושלים תרצ"ה. (דפוס סלימן ירושלים). 10־212 ע' 80

הספר נחלק לחמשה פרקים: א. שיטת הרמב"ם בענין המצאת אש ביו"ט. ב. שטת הראב"ד וכל המסתעף מזה לעניני מוקצה ונולד. ג. בענין גרמא במלאכת שבת. ד. על דבר הערכת שעון בערב שבת כדי להדליק ולכבות בשבת. ה. ענף א) בענין ברכת מאורי האש. ענף ב) בענין מצות נר חנוכה. ונלוה לבסוף מלואים. ומילי דאבא. המחבר הצליח לבאר ולברר דין זה מכל הצד.

8)..ספר **תולדות זאב** והוא כולל חדושים בגפ"ת על מסכתות הללו, ברכות ב"מ, חולין יו"ד ולקוטים על הרבה מסכתות.. אשר חנן השי"ת אותי.. זאב וואלף פראנק... ירושלים תובב"א תרפ"ט — תרצ"ה. דפוס »יהודה וירושלים«.. 32-381 ע' 40.

9) קונטרס **תולדות יהודה**... חידושי תורה מבני המנוח הבחור המצוין.. מו"ה יהודה לייב ז"ל.. 20 ע' 40.

אוירא דארץ ישראל עדיין מלא וגדוש בפלפולי דאורייתא ובהלכתא גבירתא. תלמיד חכם זה המקיים את התורה מעוני העשיר אותה בחידושים המתקבלים בהערצה אצל צבור התורני. ברכה בפני עצמה הקונטרס מילי דברכות בראש ספרו מאחיו הרב צבי פסח פראנק הראב"ד דעיה"ק ירושלים. וכבר הארכתי בזה בחבורי על אבוהרהם השלם (קלוזש תרפ"ז ואכמ"ל הקונטרס »תולדות יהודה« מעיד על האי יניק וחכים שנקטף באבו.

10) ספר **גנון והציל** על ששה סדרי משנה. עניננו לגונן ולהציל את דברי רבותינו הקדושים מהקשיות והתמיהות שהניח בצ"ע מרן הגאון ..רבינו עקיבא איגר זצוק"ל בתוספותיו על המשניות מאת משה אברהם מוינעשטר.. חלק א. זרעים — מועד. תרצ"ד. בדפוס מוינעשטער ניו יארק. 8-152 ע' 20.

קושיות רע"א שגורים בפי לומדי תורה בישיבות והכל מבקשים לישבם. וכבר ישבו על מדוכה זו בעל תפארת ירושלים ובעל משנת ר"ב. ועתה בא לכאן הרב מ. ותירוציו בידו. אשרי לו שזכה להיות מגן גבורים. בסוף הספר שאלה ותשובה הלכה למעשה בענין עבודה בבית הדפוס בחול המועד על נושא זה עוד אחזור אי"ה.

11) **Judaica-Bücherei Nr. 1. Rede gehalten am Sabbath vor dem Passachfeste** בשבת הגדול תר"ח לפ"ק ... **von S. W. Schreiber, Oberrabbiner der Pressburger Isrselitengemeinde... Neu herausgegeben mit einem Nachworte von Samuel Betteiheim (Zwei Portraits und Faksimilie)... Bratislava 1935 Druck von Alkalay & Sohn Nachf. 20. S. 8⁰.**

בשנת ת"ש ימלאו מאה שנה לפטירת מרן בעל »חתם-סופר« ז"ל. ב. מזדרז לקבוע ליום-זכרון שעה זו. ומי בראש? בלתי-ספק, על קהל-עדת-ישראל בפרשבורג, אשר בה האיש משה גדל מאוד, החוב מוטל להכין את חג-הזכרון לרבם-רבן של כל בני הגולה. נקוה כי לא יהיו דבריו כקול קורא במדבר — כאשר קרנו בקריאתנו (באוצר החיים תרצ"ג ע' 28). להקים שם ל»בתי-הספרים«, — שמצאה על אזנים אטומות.

ב. הקים גם פרלג »ספרי-יודאיקה«, להו"ל ספרים בחקר הדת, המדע, האומנות, האיקונומי-לאומי ושאלת-היום בישראל, ביחוד בהיסטוריה וביבליוגרפיה. ויצאה בראשונה הדרשה שדרש מרן בעל »כתב-סופר« בשבה"ג תר"ח. — שנת המהפכה באונגריה — שתרגמה לגרמנית צחה תלמידו הרב י. ברנפלד, מי שהיה אח"כ לרב בדברצין, יסודה של הדרשה: כי על שני דברים העולם-הממשלה עומד, על האמת ועל התודה. — בסוף צרף ב. תוצאה חדשה מה»טאָ-דעס אנצייגע שהו"ל לפטירת מרן ה»חתם סופר« — עם הערות היסטוריות. מהמו"ל. נקוה כי מחברת זו לא תהיה הראשונה והאחרונה מתוצאות »ספרי יודאיקה«.

12) **כתבי הירודוטוס** מתורגמים מיונית עם מבוא והערות מאת דר. אלכסנדר שור. ספר 1—4 ירושלים תרצ"ה (הוצאת ראובן מס, ודפוס וויס ירושלים) 23-284 ע' 8⁰.

מן הספרים הקלסיים של יון ורומא העומדים לצאת לאור מתורגמים מן המקור היוני או הרומאי בשלמותם בצרוף הערות, יצא ראשונה הכרך הראשון מ»כתבי הירודוטוס«. התרגום הזה, אינו רק מלאכה הצריכה לגוף הספר, כי אם גם מפתח גדול לפתורת כמה מאורעות היסטוריים בעמנו, על ידו מתבארות כמה פרשיות סתומות בכתבי קדשנו, וכמה מאמרים עמעומים מדברי חכמינו — כי »מלאים ששת הספרים הראשונים ספורים ותאורים וציורים מחיי ארצות ועמים אשר הספרות העתיקה העברית: כתבי הקדש, התלמוד והמדרשים, מטפלת בהם הרבה והרבה«. ובהערותיו הראה המתרגם על הקשרים והיחסים שבין הספר היוני הקלסי הזה ובין ספרותנו העתיקה. עבודה קשה, פי־שנים, השקיע הר. שור בהמפעל הזה — הקושי אשר בתרגום מיוונית לעברית ואשר בהשואה מחול לקודש. אין צורך לומר כי הוא ראוי לברכה ולתודה ובנפש חפצה אנו מחכים להמשך עבודתו. גם להמו"ל ר. מס יש להודות על הדפוס והכריכה היפה.

13) **שם הגדולים הירושלמי הכללי** וקראתי אותו בשם שמו יצחק (חנוכתי בדאהב) בכ"ר מיכאל בכ"ר רפאל (וע"ל בו יבואו גדולי ישראל צדיקים חסידים קדושים וגם ספריהם ובקונטרס הזה אכתוב רק ספרים שנדפסו בעיר עז לנו ירושלים תובב"א להעלות את ירושלים על ראש ספרי שם הגדולים הכללי. רק הנמצאים בית עקד ספרי.. נדפס פעה"ק ירושלים בדפוס »חורב«. 2־29 ע׳ 8^0 .

לעת־עתה הו"ל מ»שם הגדולים« — רק ו׳ עמודים, וגם שלא על הסדר. בעמוד ג׳ »תלמוד ירושלמי ומפרשיו« ופתח בספר »על הירושלמי« לידידי הרב ר"ש ליברמן ומציב לו מעט ציונים. מעמוד ז׳ העתקות מכ"י (בשער מיוחד) אלה מסעי ר׳ משה האיטלקי הנוסע לא"י, הנדפס בשבחי ירושלים ליוורנו תקמ"ה, בלי ידיעת מחברו, ובלקויים. לבסוף הו"ל הספר שבחי ירושלים כולו. ומסיים בחקר עשרת השבטים ונהר סמבטיון, ותפלות.

14) אברהם כהנא (אבר"ך) **דיוקנאות ואיקונים** רשימות ושרטוטים.. בדפוס קנולר ובנו פשעמישל.. 1935. 48 ע׳ 12^0.

דמות דיוקנם של טפוסים שונים, וסטירות מעביר לפנינו, אבר"ך (כמדרשו), בסגנון עממי. שירו לזכר ביליק עלה יפה.

15) ספר **הבדיחות והלצות** ושיחות חולין של ת"ח ועמי־הארצות [(מאת אברהם כהנא (אברך)] .. תרצ"ה. דפוס פוספישנה פשעמישל. 56 ע׳ 12^0.

המחבר כיוון לבו להבדיחות וההלצות היוצאות מפי בני גליציה, המשונות מבני רוסיה בדבור, בסגנון ובמחשבה — על כן גם בדיחותיהם והלצותיהם יש להם טעם אחר וצורה אחרת.

תעודת־עניה היא לבני־דורנו כי חכמינו נזקקים לבזבז את כשרונם בשדה הבדיחות וההלצות.

16) מסכת **אבות** עם פרוש לב אבות פרוש נחמד.. אשר חנני ה׳ גדליה.. סילווערסטאן הרב בעיר וואשינגטאן הבירה. ירושלים תרצ"ב בדפוס ליפשיץ. צ"ו ע׳ 8^0.

17) ספר **תהילים** עם פרוש **קרבן תודה** אשר חנני ה׳ גדליה.. סילווערסטאן.. תרצ"ה. (דפוס פאזי־שולזון ניו־יארק) 165־6 ע׳ 8^0.

הרב המחבר כבר נודע בשערי המצוינים באגדה במחברותיו הרבות במקצוע זו. מומחה הוא בדברי חדודים, שנונים כחרב לשונם.

ב.

מחקרים בספרים וסופרים, בתי־דפוס ומו"ל

יהודה ליב פליישר טימישוארא.

פרושים לפרוש ר' אברהם אבן עזרא למקרא
(המשך מאוצר החיים תרצ"ה עמוד 177)

ועתה נקדיש איזו מלות גם לספר »מרגליות טובה« אשר הזכרנו. המוציא לאור: ר' יקותיאל לאזי בן ר' נחום אשכנזי שהתגורר באמסטרדם מספר, בהקדמתו לספר זה, כי בימיו גם ספר »מקור חיים«, גם פרושו של ר"ש מוטוט כבר היו יקרי המציאות ופרושו של ר' יוסף טוב עלם עדיין לא יצא מעולם לאור והיה בידו בכ"י ישן נושן. אבל השעה היתה צריכה לפרושים אלו »כי רבים וטובים מבני עמנו גדלה תשוקתם ללמוד פרוש ראב"ע«. ויען שלא היתה ידו של ר' יקותיאל הנ"ל משגת, לכן התחבר עם »הקצין הרופא ר' נפתלי הירץ ויסקינד סג"ל« ובעזרתו הכספית הוציא לאור את פרוש ראב"ע לתורה עם קצור של שלשה הפרושים: »מקור חיים«, »פרוש מוטוט« ופרוש »צפנת פענח« אשר הסיב שמו ויקרא לו »אוהל יוסף«. הספר נדפס באמסטרדם בשנת ה"א תפ"ב על קנ"ו דפים בגודל פוליו. פרוש ראב"ע נדפס באמצע בכתב אשורי וגמ"ל הפרושים הנ"ל סביב לו בכתב רש"י, בסוף הספר יש גם איזו אילוסטרציות אסטרולוגיות, על הספר נתנו הסכמותיהם הרבנים: ר' אברהם בן ר' יהודה רב דאשכנזים באמסטרדם, ר' שלמה אאיליון רב דספרדים דשם, ר' יעקב הכהן רב דק"ק פראנקפורט דמיין, ר' יחזקאל מבית לצינאליבוגן רב באלטונה, ר' יחיאל מיכל בן ר' יהודא ליב מברלין ור' צבי הירש רב בהלברשטאטט.

אמנם מבטית המו"ל שנזהר כפי יכלתו משנות שום דבר מדברי המחברים הנ"ל, ושהעתיק כל דבר כמו שמצא בדפוס ובכ"י של »צפנת פענח«, יכי יגע ועמל הרבה לתקן כל אשר היה ביכלתו, אבל כבר כתבתי שלא עלה בידו להוציא דבר מתוקן, כי בנוגע לגימ"ל הפרושים, רבים המגרעות והשבושים. מכל מקום שברו אתו, כי ספר »מרגליות טובה« היה הספר הראשון וכמעט היחיד, אשר מתוכו שאבו חוקרי ראב"ע ומפורשיו החדשים חומר למלאכתם המדעית, משך שנים רבות. 1) בשנת תרפ"ז יצא ספר זה בהוצאה שניה ע"י צלום בצורה מקוטנת ע"י אברהם רובינזון (סטניסלב) וזה לנו האות כי הספר מצא חן בעיני ת"ח וקנה לו שם טוב ביניהם.

*

בין הפרושים העתיקים שנדפסו יש למנות גם את הספר הקטן »פירוש הסודות של הראב"ע על התורה«. ספר זה נמצא בכ"י בכמה וכמה ספריות גדולות 2).

---

1) עיין פרידלנדר: Essays עמוד 221.

2) עיין — B. Finkelchserer: Die Sprachwissenschaft d. Josef Ibn Caspi, Göttingen 1930 עמוד 6 פרסם את כל כ"י לפרוש זה.

וכבר הזכירו אותו גם שטיינשניידר ונייבויער ברשימותיהם וכן גם פרידלנדר [1] וכולם יחסו אותו לר׳ יוסף אבן כספי. לפי זה חבר ר׳ יוסף כספי שני פרושים לפרוש ראב״ע לתורה: ספר »פרשת הכסף« שכבר הזכרנוהו בין הפרושים שהעלה ר יהודה מושקוני, שבו פרש ר׳ יוסף כספי את הדברים »הנגלים« שבפרוש ראב״ע »ופרוש הסודות של ראב״ע« שבו באר רק את הדברים הנוגעים לפילוסופיא של ראב״ע. ספרי ר יוסף אבן כספי היו מונחים מאות בשנים בכ״י, עד שקם החכם המסכן ר׳ יצחק לאסט והוציא רבים מהם לאור עם הערותיו. בקובץ »עשרה כלי כסף« [2] הכניס גם את »פרוש הסודות של הראב״ע על התורה«. שם כולל ספר זה כ״ו עמודים 1/8 (147—172) אמנם הודה ר׳ יצחק לאסט, כי לא הוציא את הספר בשלימות, כי קצר בו ובחר להוציא לאור »רק את הטוב והקצור« מפני שהוצאות הדפוס רבו עליו.

אפס כי ר׳ יצחק לאסט זה, שידע והכיר את טיבו ואת טיב ספריו של ר׳ יוסף אבן כספי, יותר מכל אשר היו לפניו ולאחריו, כתב בהקדמתו לספר זה שהוא תמה מאוד על החכם שטיינשניידר ונייבויער כי קראו שם ר׳ יוסף אבן כספי על הספר הזה, בעוד שכל קורא באמת ירגיש ויבין, כי לא מעשה ידיו הוא [3] »מלבד כי בכל חבוריו שמו של ר׳ יוסף אבן כספי חתום עליו ופה יוסף אינ נו«, ועוד שהוא ראה בביאורו של ר׳ יוסף אבן כספי לפרוש ראב״ע, הנקרא »פרשת הכסף«, שכתב בהקדמתו, וז״ל: »ואחר שנתישבה דעתי, שנסתי מתני ואזרתי חלצי אני יוסף הנזכר בן אבא מרי בן יוסף בן יעקב מכספיא המקום, לבאר דברי החכם הזה הראב״ע כפי יכולתי, ועזבתי ביאור הסודות, בעבור היותם בלתי מבוארים אצלי, גם אין נכון לבאר, מה שהעלים הוא«. עכ״ל, והרי מפורש יוצא מדבריו, שלא עלה על דעתו לפרש סודותיו של ראב״ע.

בכ״ז הרכין ר׳ יצחק לאסט את ראשו לפני שטיינשניידר ונייבויער וכתב: »אולם בטח ידעו החכמים הנ״ל יותר ממני, כי כספי הוא« והוציאו עכ״פ לאור כי »הביאורים — מבטן מי שיצאו — רובם טובים ונכונים«. אבל אם איש כלאסט, שעסק בחבורי ר״י אבן כספי כמה וכמה שנים, אמר שלא מתחת ידי ר״י אבן כספי יצא הספר, אזי בודאי הדין עמו. ואביא לו ראיה גם אני, כי הח׳ פרידלנדר העלה [4] שר״י אבן כספי חבר רשימה מספריו שחבר בשם »קבוצת כסף« והנה אין »פרוש הסודות לראב״ע« נמצא באותה רשימה!

עכ״פ חבור עתיק הוא ספר הסודות הזה, והנוגע לזמנו, הרי מתאים הוא לזמנו של ר״י אבן כספי, כי בכ״י שבמוזיון הבריטי סימן 27561 כתב המעתיק אבנר שוקייר בסוף הכ״י, שהעתיקו בשנת ה׳ אלפים קמ״ב (1382) וכתב הח׳ פרידלנדר [5] כי אולי חבר אותו מחברו באותה שנה והמעתיק העתיק את שנת החבור. אבל הנוגע לטיב הפרוש הנני רואה, כי יש בו מקומות שהמחבר סר

1) עיין פרידלנדר בספרו הנ״ל 231.

2) חלק שני, פרקבורג תרס״ג.

3) גם מר דוב פינקלזרר, בעמ״ח ספר Die Sprachwissenschaft d. Josef I. Capi כתב לי (כ״ו טבת תרל״ד) שהדבר הללו בספק.

4) בספרו Essays ע׳ 230 הערה 1.

5) בספרו הנ״ל ע׳ 231.

בהם לגמרי מדרך הראב"ע ופרש למשל את מאמר ראב"ע: »ובסוף הארבעים מההתחלד, ישוב האמצעי על הנוכח« 1) וכן ענין והכנעני אז בארץ 2) באופן זר לגמרי, כאלו לא ידע או לא רצה לדעת טיבו ודרכו של ראב"ע בכל ספריו. ובאמת אין ספר קטן זה מזכיר שום חבור מחבורי ראב"ע כלל וכלל כדי להמציא מהם שיטתו של ראב"ע וכונתו.

1) ראב"ע בראשית...
2) ראב"ע שם...

להשיב את הספרים

הערות, תקונים ומלואים ל»אוצר הספרים« ול»בית עקד ספרים«.

מאת: הרב חיים יהודה עהרענרייך

שני גדולי-הביבליוגרפיה התמו לקסיקון ביבליוגרפי לידיעת ספרי-ישראל — ר' יצחק איזיק בן-יעקב בספרו »אוצר הספרים« עד שנת התרכ"ג (ווילנא תרל"ז-תר"ם) ור' חיים דובעריש פריעדבערג בספרו »בית עקד ספרים« עד שנת התר"פ (אנטווערפן תרפ"ח-צ"ב).

אך למותר להרבות בדברים — כי כל לקסיקון לקוי בחסר ויתיר, בטעות הדפוס ובחסרון ידיעה. כי אין אדם שלם בארץ אשר יעשה דבר-השלם ולא יחטא. מכל-שכן ספר המקיף יצירות של תקופות ותקופות בודאי שלא יבא לעולם בשלמות הנרצה. אם-כן אין צריך לומר כי גם הני תרי גברי רברבי בשדה הביבליוגרפיה לא יצאו מן הכלל ומקום הניחו להתגדר במלאכתם. הנני קובע מקום להערות, לתקונים ולמלואים (לספרים שנתחדשו בדפוס) אשר העלתי על גליון ספריהם. ביחוד הצבתי ציונים למאמרי בקרת שהופיעו על ספרים אחדים. לא אפונה כי בעלי מקצוע זה ימצאו בהם תומר לבניניהם.

המספרים בלי-סגורים מרמזים למספרים בספר »אוצר הספרים« והסגורים לאלה אשר ב»בית עקד ספרים«.

א.

5 (5) אבודרהם. בן-יעקב הביא »סדילקאוו תקע"ח 4«: ופ. »[ברדיטשוב] תקע"ח 4 (120 דף)«. ובקהלת שלמה-וויענער »כמשני בק"ק פראג... שביעית תמ"ד. בארדיטשוב תקע"ח 1817 4 (2) 118 דף (הסכ' הר' ישראל לוי יצחק ז"ל מבארדיטשוב תקע"ז«. וראיתי באשכול אנציקלופדיה ישראלית ערך אבודרהם שהעיר פ. »שמה שכתב בהערה לאוה"ח ס' 729 שס' אבודרהם נדפס גם בסדילקוב תקפ"ח.. אין לו שום יסוד«. — הנה לפני מונח ספר אבודרהם »נדפס בסדילקאב« חש"ה, והסכמת הצנזור עליו היא משנת 1819. (2) 118 דפים 4^0. ואין אני יודע שום יסוד מאי טעמא »אין לו שום יסוד«? [אמנם מ"ש באוה"ח שם »ובשדיליקאוו בשנת תקפ"ח«, היא באמת טעות-סופר וצ"ל »תקע"ח«.] — ויש להוסיף: הגדה ש"פ עם פי' קצר מלוקט מפי' אבודרהם ד"א תרי"ח א; ס' שבילת הזמרה... סדר ההגדה עם פי' הרב האבודרהם.. ליוורנו תרט"ו (60 דף) ליוורנו תר"ך; הגדה

וויען תרכ"ג: למברג תרנ"ה; ומקצת סדר שחרית של חול ותפלת חנוכה ונטילת צפרנים עם באור מהרב נפתלי הכהן שווארץ, נדפסו בס' שלשה ספרים נפתחים פאקש תרס"ג. פרדס, הגדה ש"פ ותפלות השנה השלמה ומפרש לספר אבודרהם סאטומארע תרס"ח. אבודרהם-השלם עם באור מהרב חיים יהודה עהרענרייך (מחברת ראשונה) קלוזש תרפ"ח (260 ע') ועליו הערות מר' יעקב משלם גינצבורג ב»קונטרס עין יעקב« דעווא תרפ"ט.

בקרת: הדואר 1928 גליון ת. (ש. קרוים). העולם שנה ט"ו גליון כ"ב (קורא ותיק). Uj Kelet Cluj 1927, 38 sz. (פליישר) Zsidó Ujság Budapest 1927 máj. 3. (M. L.) Jeschurun Berlin 1927, S. 447 [Grünberg], Jüdische Presse Wien 1927 Nom. 11, R. J. A. Sch.) השוה עוד קרית ספר ח"ו ע' 527 ח"ז 166—172.

(7) אבות דרבי נתן. נשמטה מידו הוצאת נוסחא אחרת שיצאה ע"י רש"ז טויסיג בס' נוה שלום מינכען תרל"ב (1872) וע"י ר"ח הירביץ בבית עקד אגדות פראנקפורט ענ"מ (א-ג). -- ועל הפירושים יש להוסיף: אזור אליהו לר' אליהו הכהן (שלוניקי תר"ז) תומת ישרים לר' בנימין בר' אברהם מוטל, מכניס בשער ו' כללי שמואל לר' שמואל סידיליו והגהות ספרא ואדר"נ (ד"ו שפ"ב).

(עוד יבא).

ח. י. ע.

הדפוס-העברי בְּדֶבָה (Deva) [1]

התיסדותו והתפתחותו ובטולו.

רצוני לערך לקהל ביבליוגרפים תולדות הדפוס העברי בדבה (Deva). ורשימת הספרים שנדפסו שם.

לא הרי התהוות הדפוס-העברי בדבה כהרי התהוות דפוס-עברי אחר. בנוהג שבעולם מתקיים דפוס-עברי במרכז-עברי. בעיר גדולה שיש בה קהלת ישראל של חכמים וסופרים ובעלי-בתים חובבי תורת ישראל וספרותו, מכניסין בה דפוס-עברי. תביעת המקום העיקר, והספוק לחוץ-למקומו הטפל. ובכן, כל דפוס-עברי קשור עם מקומו קשר של קיימא. לא כן הדפוס-העברי בדבה, הוא לא נוסד בשביל תביעת המקום — כי מעולם לא היה שם מקום-תורה, — הוא נברא בהיסח-הדעת, פרי חפץ נמהר, לשם איש אחד. ועל-כן כאשר עזב המסבב את דבה נתבטל גם הדפוס-העברי שם. ועל פי דרך הטבע לא יתהוה עוד דפוס-עברי במקום הזה.

ואמרתי לכתוב דברי ימי הדפוס-העברי הזה זכרון בספר — על-פי שני-קיומו.

1) דבה (Deva) מלפנים בהונגריה ועתה ברומניה (טרנסילבניה). עיר הראשי למחוז הוניד [Hunyad]. קהלת ישראל נוסדה בשנת 1851. לפלגות ישראל בהונגריה לא באה בבריח ההרדים עד שקמה קבולה מתוכה בשנת 1920 ויסדה קהל עדת היראים. ויתר דברי ימי ישראל בדבה הלא הם כתובים על ידי במקום אחר, ולעת מצוא איזה אפרסם בספר.

תרפ״ז

בשנת תרפ״ג לפני שבת-נחמו באתי לדבה לשרת משמרת הקדש על כסא-הרבנות של קהל היראים שנתבדלו מהקהלה הישנה הנאורה. בתשרי תרפ״ה הוצאתי לאור את המחברת הראשונה לירחוני »אוצר-החיים«, והמשכתי את הוצאתו בבתי-הדפוס ווינשטיין-פרידמן-קלויזענבורג, ווידר-סעיני, עד שבט תרפ״ז.

בראשית שנת תרפ״ז באו אלי הני תרי מסדרי-אותיות אברהם יצחק פרידמן ממ-איוור ומרדכי מרקוביץ מרטג (רומניה-טרנסילבניה), והציעו לפני הצעה-הגונה להדפיס את ירחוני בבית-דפוסם העתידים להקם בשותפות. הם קני כבר אותיות-רש״י להדפסת הספר »חפץ ה׳« לאור החיים וצ״ל שהוזמן אצלם איש-ירושלמי ר׳ יצחק המתגורר במ-אוויור. אמנם לא נענתי להם מפני כמה טעמים. ואחר הפצרה מרובה הסכמתי למסור לידם הדפסת ירחוני, בתנאי — אם יבואו לעשות מלאכתם »מלאכת הקדש« בדבה. ולא עברו ימים רבים ו»השותפים« באו לדבה עם »צרור אותיות-רש״י« שלהם. באמת. רק הם בכבודם באו לתוך העיר, אבל האותיות לא הגיעו רק עד תחנת-הרכבת — בהמחאה. נודעתי כי אין כסף לאדונים האלו לפדותן, וברצון או שלא-ברצון הכרחתי להמציא להם »כסף-פדויים« שיביאו את האותיות לרשותם.

ה»שותפים« שכרו חדר קטן ל»בית-הדפוס« והעמידו בו את ארון-האותיות. והמלאכה התחילה. אמנם אחר שנסדרו הסדרים הראשונים עלתה השאלה: איך לדפוס — אם אין מכונת-דפוס? ואיך להכשיר הניר לדפוס — אם אין מגזרה? הנה הניר אפשר עוד לגזר בסכין יד — אבל בלי מכונת-דפוס איך אפשר להביא על הניר את תמונות האותיות?

ואמרתי, אם אין מכונת-דפוס ל»מדפיסים« שלנו, הלא יש מכונת-דפוס להמדפיס הירש, בעל בית-דפות-לטיני בדבה, מקדמת דנא! הצעתי נתקבלה, ונעשה חוזה עם המדפיס הירש להדפיס על מכונת-דפוסו את הסדרים-העברים שנסדרו ע״י ה»מדפיסים-העברים« שקבעו מקומם בדבה.

בחדש שבט תרפ״ז יצאה לאור המחברת הראשונה על ידי **Tip. Hirs sectia Deva. Románia** „Ozar Hachaim“ — ה»אוצר החיים« שנה שלישית מחברת ה. (ובטעות נדפס שם »ד׳«) — עמוד אחד באותיות פטיט-מרבעות והשאר באותיות-רש״י. »הדפוס-העברי« בדבה נקרא על-שם »אוצר החיים« לכבוד ירחוני — וגם מטעם שלא רצו ה»מדפיסים« שלנו להתראות לפני המשטרה.

אמנם עדיין לא נתקררה דעתי באותיות-רש״י שלהם, כי לתוכן ירחוני היה מתאים יותר לדפוסו באותיות מרבעות. אולם ה»מדפיסים« שלנו לא יכלו למלא שאלתי מפני חוסר אמצעים. ואחרי כי כבר לא יכולתי להפטר מהם, אנוס הייתי להביא מבודפשט אותיות-מרבעות, נונפריל, קולונל, ופטיט, — על חשבוני.

בחדש אדר א-ב תרפ״ז י״ל »אוצר החיים« מחברת ו׳ תרפ״ז. העמודים האחרונים כבר נדפסו באותיות-מרבעות שלי.

הוצאת טבלות-הסדרים מ»בית-הדפוס-העברי« לבית מכונת-דפוסו של הירש הי׳ ענין קשה. מלבד טלטול-הדרך ועירוב הסדרים גרם »צרות-רבות« הסדר-במכונת הגוי — שלא מצא ידיו ורגליו בסדרים-העבריים. במשך ההדפסה היה זקוק אתו

מן ה»שותפים« לעמוד על הוכנו, שלא יניח הגוי העליונים למטה והתחתונים למעלה. סוף כל סוף הוכחנו כי בדרך זה אי אפשר להמשיך העבודה.

ה»שותפים« דברו על לבי — לקנות מכונת־יד. הגם כי במכונת־יד אי־אפשר לדפוס בפעם אחת רק שתי ערוגות — תחת אשר במכונת־דפוס אפשר להדפיס בפעם־אחת שמונה ערוגות — אך »אין דנין אפשר מאי אפשר«.נעגתי להצעתם — כי כבר לא יכולתי להמלט מהם — ומכונת־יד הובאה מקלויזנבורג, בשלום מעט־מעט, בקבלנתי.

העבודה על יד מכונת־יד כבדה מאד, גם את הניר גזרו בסכין־יד — בכל־זאת עשו המדפיסים את מלאכתם באמונה.

בסיון תרפ"ז הופיעה מחברת ז' לאוצר החיים תרפ"ז. — ב»ד פ ו ס »א ו צ ר־ה ח י י ם« ד ע ו ו א (ר ו מ א נ י ה) Tip. „Ozar Hachaim" Deva Romania המחברת נדפסה ברובה באותיות פטיט־קולונל־נונפריל־מרבעות, ומעט באותיות-ריש"י. בתור הוספה למחברת זו הופיעו העמודים כה־לב מ»תשובות הגאונים« מרמורשטיין. (עד עמוד כה נדפס אצל ווידר־סעיני).

על המעטפה שלה אנו קוראים: »קול קורא אל המחברים, חברות ומוסדות! החפצים להדפיס ספרים, עתונים וכרוזים בתכלית ההידור והיופי באותיות חדשות מרובעות ורש"י בהג"ה מדיוקת ובמהיר נמוך. יואילו נא לפנות אל ב י ת ד פ ו ס ה ח ד ש אשר נוסד פה עיר ד ע ו ו א D e v a (רומאניה) על שם »אוצר החיים«. השרות נכונה ומשביע רצון איש ואיש. אדרסה:

Rabbi Ch. L. Ehrenreich Deva (Románia)

בחדש תמוז תרפ"ז י"ל מחברת ח' ובחדש תמוז תרפ"ז מחברת ט' לירחוני תרפ"ז. — ונוסף לה מ»תשובות הגאונים« מרמורשטיין העמודים ל"ג־מ"ד — ממאמרו של ע. הילדסהימר, »תשובות הגאונים«, במחברת ט', נעשה תוצאה מיוחדה.

תשובת הגאונים כ"י פרמה נר. 22 וכ"י הלברשטם נר. 185 נסדר לדפוס עם מבוא והערות על ידי דר. ע ז ר י א ל ה י ל ד ס ה י י מ ר, ברלין עם תקונים ומלואים להערות מאת הרב ח. י. ע ה ר ע נ ר י י ך אבדק"י דעווא (רומניה) תרפ"ז. דפוס »אוצר החיים« דעווא (רומניה) Tip. „Ozar Hachaim" Deva Romania ח' עמודים 8º.

בחדש אלול תרפ"ז י"ל המחברת י' ל»אוצר החיים«, תרפ"ז ובה נגמר הספר השלישי לירחוני.

אוצר החיים מאסף לתורת ישראל ולדברי ימי חייו.. ערוך בידי הרב ח י י ם י ה ו ד ה ע ה ר ע נ ר י י ך אב"ד דקה"י דעווא יצ"ו. ספר שלישי תרפ"ז... דפוס מארקאָוויטש עט פריעדמאנן דעווא (רומניה) Tip. Markovits si Friedman Deva (Romania) ע 4. (השער והתוכן,) קי"ד עמודים (עמוד א—ל"ו נדפס בדפוס ווידר סעאיני.) באיזה אכסמפלרים נדפסו העמודים ט—י"ב מחדש בדפוס דעבה.) 8º.

במשך שנת תרפ"ז נדפסו כמה גליונים מהספר »חפץ ה'« הנ"ל.

ובזה תמו דברי ימי הדפוס־העברי בדבה בשנת תרפ"ז.

(עוד יבא).

מכתבי־יד.

שאלה להכמים ולסיפרים!

בהיותי לפני כמה שבועות בסצובצה הראה לי החה"ש מהר"י קליין נ"י בן הרב הה"ג המנוח אב"ד שם, קונטרס קטן בכתב־יד, על נייר עב, בן מ"ד עמודים בתבנית 12, בעמוד 1 (מעין מעטפה) כתוב:

מנהגים

לרי יחזקיה ז"ל

(כתב יד)

העמודים 2—6 נייר־חלק. בעמוד 7 כתוב:

הלכות ימים טובים

שסידור

מה"ר יחזקיהו זצ"ל

העתקתיו מתוך סדור כתב יד ישן על קלף נכתב בשנת אלפים וס"ז.

עמוד 8 נייר־חלק. עמוד 9 מתחיל: »מנהגי הר' יחזקאל זצ"ל. ועד עמוד 40 כתובים המנהגים, בכל עמוד ועמוד 20—26 שורות. העמודים 41—44 נייר־חלק. הכתב־יד היא כתב־רבני ע"י סופר מומחה. ושאלני בעל־הכ"י להקים שם מחברו ולעמוד על תוכנו.

בהשקפה ראשונה עמדתי משתאה כשעה חדא — תוכנו וסדרו הוא כספר מנהגים לרבי אברהם קלויזנערזצ"ל שי"ל בריווא דטרינט שי"ט ונתחדש בדעווא תרפ"ט עם מבוא ומעט הערות ומראה מקומות על ידי.

הן אמת, כי ההגדות שנספחו מימין ומשמאל בספר מנהגים לרא"ק אינן בכ"י שלפני — אבל בגוף הספר שבפנים תוכן וסדור אחד לשניהם. מלבד איזהו שינויים בחסר ויתיר, גם לשון אחד עולה לכאן ולכאן.

ולולא היה כתוב על השער הכ"י: »מנהגים לרי יחזקיה ז"ל« — הייתי מיחס התוכן בלי שום ספק לרבי אברהם קלויזנער. אמנם מעתה שכתוב שם מפורש »מנהגים לרי יחזקיה ז"ל« — שוב ספק בידי: מנהגים האלו למי, לרבי אברהם קלויזנר או לר' יחזקיה ז"ל? ומי העתיק ממי? ואם של ר' יחזקיהו הם, מי הוא זה ואיזהו ר' יחזקיהו דילן?

טרם אבוא לדון בזה שואל אני מאת החכמים והסופרים דנהידין להו גנזי־הספריות להדיעני אם הכתב־יד שלפני — »מנהגים לר' יחזקיה ז"ל« — הוא יחידי בעולם או יש לקיימו ממקום אחר? אולי יש מי שיודע אנה נמצא ה»סדור כתב יד ישן על קלף נכתב בשנת ה' אלפים וס"ז«? או אם יש זכרון בספרותנו ל»מנהגים לר' יחזקיה ז"ל«?

ולא אפונה כי כל מי שיודע להשיב תשובה על שאלתי — לא ימנע טובתו ממני.

הרב חיים יהודה עהרענרייך